

De Rooms-Katholieke Kerk in Nederland anno 1998

Rapport ten dienste van het Ad Limina-bezoek van de Nederlandse bisschoppen

VOORWOORD

“Evangelisatie in een klimaat van dialoog en vertrouwen.” Dat is kernachtig uitgedrukt de opdracht waarvoor de bisschoppen de Nederlandse geloofsgemeenschap gesteld zagen toen zij hun rapport opstelden bij gelegenheid van het Ad Limina-bezoek van 1993.

Veelal is deze opdracht vooral binnenkerkelijk verstaan. Dat wil zeggen dat de bisschoppen vooral zouden focussen op de dialoog binnen de geloofsgemeenschap; een dialoog tussen allerlei groeperingen onderling en met bisschoppen.

Het binnenkerkelijke dialoogproces is de afgelopen jaren inderdaad, en veelal met resultaat, ter hand genomen. Daarover doet het voorliggende rapport verslag. Maar het ging en gaat ons om meer dan alleen die binnenkerkelijke dialoog. Het gaat ons ook om binnenkerkelijke evangelisatie en om dialoog met de gehele samenleving waar gelovigen volop deel van uitmaken.

Evangelisatie in het eigen domein is een permanente opdracht die wij katholieken ons hebben te stellen. De kerkelijke gemeenschap is niet volmaakt. Steeds moeten we er ons van bewust zijn dat al te menselijke strevingen soms de boventoon kunnen voeren ten koste van de uitdagingen die het evangelie ons stelt. Dialoog met de samenleving is eveneens is geboden. Maatschappelijke ontwikkelingen dagen gelovigen uit hun geloof te scherpen en te verdiepen. Anderzijds

zijn gezonde geloofsgemeenschappen waardevol voor de samenleving. Zeker ook vandaag.

Onze samenleving ontwikkelt zich in de richting van een liberale staat; een staat die niet uit zichzelf menswaardigheid kan voortbrengen of garanderen. We zien op het ogenblik de basisconsensus over fundamentele waarden verdwijnen.

Geestelijke stromingen hebben vooral nu een belangrijke bijdrage te leveren. Zij weten vanuit eeuwenoude tradities dat echte vrijheid niet los kan staan van solidariteit. Humaniteit is geen ‘product’ van economische processen. Geloven in God doet mensen geloven in elkaar en dus zorgen voor elkaar. Geloven dat wij mensen deel uitmaken van de eeuwigheid schept ruimte om te leven.

“Evangelisatie in een klimaat van dialoog en vertrouwen”; het blijft ons programma, ook voor de komende jaren.

KARDINAAL A. SIMONIS
voorzitter
R.-K. Bisschoppenconferentie

Dit rapport geeft een schets van de sociale en pastorale situatie van de Nederlandse kerkprovincie. Het bevat allereerst de voornaamste gegevens over de ontwikkeling in de periode van 1993 tot en met 1997. Het schetst vervolgens aan de hand van cijfers en achtergronden de situatie waarin de kerk zich thans bevindt. Tenslotte komen de belangrijkste uitdagingen aan de orde waarvoor de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland staat, en de punten die met prioriteit aandacht krijgen in de komende jaren.

In de kracht van de Geest die haar geschonken is, is de kerk geroepen tot verkondiging in woord en daad van het evangelie. Zij is dat als gemeenschap in en met Jezus Christus. Zij leeft en groeit van de genade die Hij haar aanreikt. Aan de bisschoppen is (zoals Vaticanum II in navolging van de heilige martelaar Ignatius zegt) "de dienst van de gemeenschap" (*Lumen gentium*, 20) toevertrouwd. Zij vervullen deze dienst met allen die hen daarin bijstaan, priesters, diakens en pastoraal werkenden. Hun dienst houdt in dat zij het evangelie verkondigen en in gemeenschap met de paus en het college van bisschoppen de schat van het geloof, verwoord in de leer van de kerk, bewaren en doorgeven (vgl. *Lumen gentium*, 24-25). Hun dienst houdt tevens in dat zij leiding geven aan het deel van de kerk dat hun is toevertrouwd (vgl. *Lumen gentium*, 27). Het is hun bijzondere verantwoordelijkheid dat de genade van Christus, aangereikt in de sacramenten en vooral in de eucharistie, de gelovigen werkelijk bereikt (vgl. *Lumen gentium*, 26).

De situatie is van invloed op de wijze waarop de kerk aan haar zending gestalte geeft. In het Ad Limina-rapport over de verslagperiode 1987-1992 hebben de Nederlandse bisschoppen te kennen gegeven wat de voornaamste problemen van de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland zijn en in welke richting een oplossing te zoeken is. Als voornaamste opgave noemden zij toen de missionaire situatie van Nederland. Geloofwaardig getuigen van het evangelie vraagt om gesprek met een context van secularisatie en individualisering, om voortgang van de oecumene en om een betere communicatie tussen

de kerk en de media. Als belangrijkste pastorale opgaven noemden zij de overwinning van de polarisatie en het herstel van de *communio* door dialoog, de catechese, een sterkere betrokkenheid van jongeren bij het kerkelijk leven en de opbouw van een vitaal bestand van priesters en andere pastorale krachten. Bij het Ad Limina-bezoek van 1993 bevestigde de paus deze oriëntatie. Hij stelde tevens de vraag of ons land niet opnieuw een vruchtbare bodem kon worden voor de opbloei van een originele spiritualiteit, zoals de Moderne Devotie in de crisis van de vijftiende eeuw.

Deze en andere opgaven, zoals de voorbereiding op het jaar 2000 als groot jubileumjaar, hebben sinds het Ad Limina-bezoek van januari 1993 de Nederlandse kerkprovincie en haar bisschoppen bezig gehouden.

In het volgende zijn de voornaamste gegevens en ontwikkelingen bijeengebracht in drie aandachtspunten: eerst de ontwikkelingen in de geloofsgemeenschap zelf, vervolgens in de verhouding tot de Nederlandse overheid en samenleving, tenslotte tot andere kerken en andere godsdiensten.

1. Ontwikkelingen tussen 1993 en 1997

A. Binnen de Rooms-Katholieke Kerk

1.1 BISSCHOPPENCONFERENTIE EN LANDELIJK PASTORAAL OVERLEG

1.1.1 Samenstelling Bisschoppenconferentie

In de samenstelling van de Nederlandse Bisschoppenconferentie vonden enkele veranderingen plaats. Enkele weken na het vorige Ad Limina-bezoek traden mgr. J.M. Gijsen en mgr. R.Ph. Bär o.s.b. terug als bisschop van respectievelijk Roermond en Rotterdam. Hun niet verwachte terugtreden bracht de

nodige beroering met zich mee. Zij werden opgevolgd door mgr. F.J.M. Wiertz en mgr. A.H. van Luyn s.d.b. Mgr. Bär was bovendien legerbisschop. Als zodanig werd hij later opgevolgd door mgr. J.M. Punt, die tevens tot hulpbisschop van Haarlem is benoemd. Aan het begin van deze periode had mgr. H.C.A. Ernst reeds ontheffing gekregen van zijn taak als bisschop van Breda en was hij Apostolisch Administrator 'sede vacante'. Mgr. Ernst is opgevolgd door mgr. M.P.M. Muskens. In deze periode is mgr. J.G. ter Schure s.d.b. 75 jaar geworden. Hij heeft de paus gevraagd om ontheffing van zijn taak als bisschop van 's-Hertogenbosch. Ook twee hulpbisschoppen traden terug: mgr. J.F. Lescrauwaet m.s.c. (Haarlem) en mgr. A.M.H.A. Castermans (Roermond). Mgr. Lescrauwaet is nog wel lid van de Bisschoppenconferentie en vervult enkele landelijke taken.

De benoeming van mgr. A.H. van Luyn s.d.b. tot bisschop van Rotterdam maakte de benoeming van een nieuwe secretaris-generaal van de Bisschoppenconferentie nodig. Als zodanig trad in 1994 dr. H.C. Verhoeven s.s.s. aan. Tenslotte kreeg Nederland een nieuwe Apostolisch Nuntius. Mgr. H. Lemaître ging met leeftijdsontslag en werd opgevolgd door mgr. A. Acerbi.

De Bisschoppenconferentie wordt bijgestaan door verschillende vaste adviesorganen zoals de diverse bisschoppelijke commissies.

1.1.2 Landelijk Pastoraal Overleg V

Onder de adviesorganen neemt het Landelijk Pastoraal Overleg (LPO) een aparte plaats in als platform voor dialoog en bezinning in de Nederlandse kerkprovincie. Afgevaardigden van Diocesane Pastorale Raden, kerkelijke werkvelden, katholieke maatschappelijke organisaties en bewegingen in de kerk zijn er met elkaar en hun bisschoppen in gesprek. Dat gesprek maakt zichtbaar wat er leeft in de geloofsgemeenschap. Het resulteert in adviezen aan de Bisschoppenconferentie of aan de geloofsgemeenschap.

De Bisschoppenconferentie heeft in 1994 het vijfde Landelijk Pastoraal Overleg bijeengeroepen voor een periode van vier jaar. Als thema is 'Evangelisatie in een klimaat van dialoog' vastgesteld. Het LPO V begon haar beraad met het thema van een klimaat van dialoog en vertrouwen. In dat klimaat immers zal de kerk in de huidige maatschappelijke en culturele context haar zending moeten vervullen. Het thema van de evangelisatie is uiteengelegd in deelthema's die de inhoud en de overdrachtsprocessen betreffen. De inhoudelijke deelthema's zijn gericht op een sterker besef van de boodschap van het evangelie. Zo is nader ingegaan op de vraag wat de verbondenheid met God en met Christus betekent voor evangelisatie. Eveneens stond op de agenda wat het doen van gerechtigheid en de vorming van geloofsgemeenschap voor de evangelisatie betekenen. Daarnaast is een goed besef nodig van de wijze waarop de kerk de boodschap van het evangelie verkondigt. Dat gebeurt in catechese en verkondiging en in de manier waarop de kerk in de samenleving aanwezig is en deelneemt aan het openbare debat. Dat gebeurt ook in de communicatie van het geloof tussen de generaties en aan belangstellende buitenstaanders. Het LPO V zal eind 1998 daarover adviezen uitbrengen aan de Bisschoppenconferentie en aan de r.-k. geloofsgemeenschap in Nederland.

1.2 VERKONDIGING

Verkondiging van Jezus Christus is de eerste belangrijke taak van de kerk. Activiteiten op dit gebied versterken het besef van identiteit en de zending van gelovigen. Op een aantal onderdelen van de verkondiging werkt de polarisatie nog door. Maar er begint ook, zij het voorzichtig, nieuwe belangstelling en een nieuwe dynamiek te ontstaan.

1.2.1 Bijbel

Op Bijbelzondag 30 januari 1994 publiceerde het episcopaat een bisschoppelijke brief over de bijbel *Neemt en leest*. De heilige Schrift verdient een

grotere plaats in het leven van de kerk en het katholiek onderwijs, schrijven de bisschoppen. Zij spreken hun waardering uit voor de inspanningen om de bijbel te ontsluiten en voor het groeiende besef van de joodse achtergrond van het Nieuwe Testament. Zij vragen zich echter ook bezorgd af of de gelovigen zich werkelijk door het Woord van God laten leiden. Uit onderzoek blijkt dat het bezit van de bijbel onder rooms-katholieken weliswaar is toegenomen, maar dat het merendeel van hen er nooit in leest.

In 1995 verscheen een nieuwe editie van de Willibrordvertaling uit 1975. Deze vertaling was herzien in samenwerking met de Vlaamse Bijbelstichting. De meest opvallende herziening betrof de weergave van de Godsnaam. In overeenstemming met joodse gevoeligheid is afgezien van de naam 'Jahwe' en kreeg 'God' of 'God de Heer' voorkeur. De herziene vertaling oogstte zowel lof als kritiek. De lof betrof de leesbaarheid en het eigentijdse Nederlands, de kritiek onder meer het gemis aan vertrouwde formuleringen en het 'modernistisch karakter' van sommige toelichtingen. De Nederlandse en Vlaamse bisschoppen hebben een aantal wensen tot verbetering in de volgende uitgave geformuleerd. Zij overleggen nog over het gebruik van deze vertaling in het *Lectionarium* voor de zondag.

1.2.2 Uitgaven van het kerkelijk leergezag

De Nederlandse bisschoppen streven ernaar documenten van het kerkelijk leergezag zo spoedig mogelijk in Nederlandse vertaling uit te brengen. De reeks *Kerkelijke documentatie* vormt daarvoor een geëigend medium. Sinds 1996 worden vertaalde documenten ook op internet aangeboden.

In het najaar van 1995 is in samenwerking met de Vlaamse bisschoppen de *Katechismus van de katholieke kerk* in Nederlandse vertaling uitgebracht. In Nederland zijn diverse initiatieven genomen de catechismus bekend te maken en het gebruik ervan te stimuleren. Uniek is een reeks van tachtig televisie-uitzendingen (RKK/KRO) van tien minuten. De verkoopcijfers van de cate-

chismus zijn goed. De doorwerking zal vooral een kwestie van langere termijn zijn.

Ook andere belangrijke documenten van het leergezag zijn in het Nederlands verschenen. Daaronder bevinden zich de Encyclieken *Veritatis splendor* over enkele fundamentele kwesties van de kerkelijke moraal, *Evangelium vitae* over de waarde en onschendbaarheid van het menselijk leven en *Ut unum sint* over de verplichting tot oecumene. Verder de apostolische Brieven *Ordinatio sacerdotalis* over de priesterwijding die exclusief aan mannen voorbehouden is, *Tertio millennio adveniente* over de voorbereiding op de viering van 2000 als jubeljaar en *Orientale Lumen* over de verhouding tot de Oosterse kerken. Ook de documenten betreffende de Bijzondere vergadering van de Bisschoppensynode voor Afrika en die voor Libanon en de Algemene Bisschoppensynode over het godgewijde leven, waaronder de postsynodale apostolische Exhortatie *Vita consecrata*, zijn in het Nederlands verschenen. Verder het *Oecumenisch Directorium*, de verklaring van de Pauselijke Bijbelcommissie over de interpretatie van de bijbel in de kerk, de richtlijnen van de Pauselijke Raad voor het Gezin over seksuele opvoeding, de rapporten van de Internationale Theologische Commissie over verlossing en over de verhouding tot de godsdiensten en de instructies over de inculturatie van de liturgie; en over de medewerking van leken aan het dienstwerk van de priesters.

Ook het tweede deel van de catechismus voor volwassenen, uitgegeven door de Duitse bisschoppenconferentie, is op verzoek van de Vlaamse en Nederlandse bisschoppen in het Nederlands vertaald en onder de titel *Leven uit het geloof* uitgebracht.

1.2.3 Voorbereiding op 2000

Als toepassing van de apostolische Brief *Tertio millennio adveniente* hebben de Nederlandse bisschoppen een kader aangegeven voor de voorbereiding en de viering van 2000 als jaar waarin de menswording van de Zoon wordt herdacht. Zij streven naar activiteiten die het hele kerkelijk leven betreffen en bij-

dragen aan de versterking van de gemeenschap, haar identiteit en zending en aan de vergroting van de relevantie van de kerk. Dat geldt eerst binnen de Rooms-Katholieke Kerk, vervolgens ook in oecumenisch opzicht. Programma's in het kader van de voorbereiding op 2000 dienen te sporen met andere lopende programma's in de kerkprovincie. De coördinatie is in handen gegeven van het Bisschoppelijk Comité 2000. De voorbereiding is geopend met een viering in de kathedrale kerk van St. Jan te 's-Hertogenbosch (najaar 1996). Inhoudelijk volgt de voorbereiding *Tertio millennio adveniente*: in 1997 gaat de aandacht uit naar Christus, in 1998 naar de heilige Geest, in 1999 naar God de Vader. De bisschoppen willen in elk van deze jaren een herderlijk schrijven uitbrengen. In 1997 verscheen *God met ons*, een brief die wil stimuleren tot een meer persoonlijke relatie met de levende Christus. Een brief over de heilige Geest is in voorbereiding genomen. De bisschoppen hebben zich aangesloten bij de oproep rond de millenniumwisseling de schuldenlast van landen uit de Derde Wereld te verminderen.

1.2.4 Catechese

In het vorige Ad Limina-rapport is het belang van catechese als antwoord op de ontkerstening benadrukt. Aandachtspunten waren catechese voor volwassenen, het bereiken van jongeren en religieuze vorming in gezin, parochie en school.

Sindsdien is vooral de parochiecatechese gestimuleerd. Een katalysator was het Landelijk Pastoraal Overleg, dat zijn vorige zittingsperiode aan catechese wijdde. Er is nog geen landelijk beleid op catechetisch gebied mede door gebrek aan overeenstemming over en visie op de aard en richting van de catechese. Beleid per bisdom krijgt vooralsnog prioriteit. Het plan om een landelijk catechetisch bulletin voor (parochie)catechese te verzorgen is nog niet van de grond gekomen. De Bisschoppenconferentie heeft besloten het Landelijk Secretariaat voor Katechese (LSK) als aparte stichting op te heffen. Het aandachtsveld is ondergebracht in

het Secretariaat van het R.-K. Kerkgenootschap.

Er zijn enkele nieuwe ontwikkelingen. De nieuwe evangelisatie werkt door in de aandacht voor het catechumenaat en het catechumenale karakter van catechese. In de media is belangstelling voor 'nieuwe katholieken', hoewel de getallen van toetredingen geen uitschieters te zien geven. De ontwikkeling van basismateriaal en van de vaardigheid om catechese te geven staat op de agenda. Op het terrein van opleiding en vorming is op initiatief van het aartsbisdom Utrecht en de bisdommen Groningen, Haarlem en Rotterdam een tweejarige postacademische cursus parochiecatechese voor beroepskrachten aan de Katholieke Theologische Universiteit in Utrecht gestart. Het gebruik van nieuwe audiovisuele media in de catechese is toegenomen.

De bisschoppen hebben aangedrongen op terminologische helderheid in het godsdienstonderwijs. De term 'levensbeschouwing' zien zij het liefst gebruikt voor het leergebied waarin zinvragen en ethische vragen in algemene zin aan de orde zijn, godsdienstonderwijs voor het vak dat in het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs op katholieke scholen wordt gegeven en catechese voor onderricht in parochies en op parochieoverstijgend niveau. In de praktijk van het voortgezet onderwijs is de term 'godsdienstonderwijs' vaak vervangen door 'levensbeschouwing'. Daardoor vervaagt de identiteit van het vak en komen de verschillende levensbeschouwingen ten onrechte nevenschikkend naast elkaar te staan. De Bisschoppenconferentie heeft criteria vastgesteld en een toetsingsprocedure ingevoerd voor de inhoud van het godsdienstonderwijs op katholieke scholen.

1.2.5 Bisschoppelijke verking

Sinds 1993 hebben de bisschoppen zich met de volgende brieven gericht tot de geloofsgemeenschap: *Neemt en leest, Herderlijk schrijven over de heilige Schrift* (1994); *In God verbonden, Herderlijk schrijven over het huwelijk* (1994); *Bevrijd! Woord van de Nederlandse bisschoppen bij*

gelegenheid van 50 jaar bevrijding (1995); *Een woord bij de herdenking van de vijftigste verjaardag van de onafhankelijkheid van Indonesië* (1995); *Levend uit één en dezelfde wortel, Onze relatie tot het jodendom, Woord van de Nederlandse bisschoppen aan hun gelovigen in het 50ste bevrijdingsjaar, 30 jaar na de afkondiging van Nostra aetate* (1995); *Katholiek onderwijs in de komende tijd, Oproep tot bezinning aan allen die bij het onderwijs betrokken zijn* (1996); *Tot vrede in staat? "Wij persoonlijk geloven dat het mogelijk is", Herderlijk schrijven over gerechtigheid, veiligheid en vrede in de geest van het evangelie* (1996); *God met ons, Herderlijk schrijven over Jezus Christus* (1997).

1.3 LITURGIE EN PASTORAAT

1.3.1 Liturgie

Het gebruik van de liturgische boeken van de kerk is weliswaar toegenomen, maar vaak wordt in vieringen, vooral van het doopsel, het huwelijk of een kerkelijke begrafenis, en ook wel in vieringen van de eucharistie, een zelf samengestelde liturgie gebruikt. Hierbij houdt men zich te vaak niet aan de regels en vormen die de universele kerk daarvoor gegeven heeft. De bisschoppen constateren een verminderd besef van de plaats en de betekenis van de eucharistie.

In een toenemend aantal parochies kan de eucharistie niet meer regelmatig op zondag gevierd worden. Dit is een gevolg van het afnemend aantal priesters. Het aantal liturgische vieringen, geleid door vrouwen en mannen, vaak met een theologische opleiding en een pastorale aanstelling, neemt toe. Meestal hebben zij de vorm van woord- en communiediensten. Daarbij vervaagt het onderscheid tot de eucharistie. Dat komt mede doordat de structuur van beide vieringen te veel op elkaar lijkt, door gebruik van dezelfde gebeden en door gebruik van liturgische kleding. Ook als het gaat om uitvaarten, huwelijken en het doopsel neemt de vraag om bediening of kerkelijke assistentie door leken toe.

In de afgelopen periode is een herziene editie van het doopsel van kinde-

ren en de vertaling van de tweede standaarduitgave van de huwelijksviering verschenen. De vertaling van de tweede standaarduitgave van de bisschop-, priester- en diakenwijding is gereed en die van de missen voor de heilige Maagd Maria in voorbereiding. De brief over liturgie en bijbehorende teksten ter voorbereiding op 2000 zijn vertaald. Er verscheen een pastoraal-liturgische handreiking die de eerbied bij het vieren van en omgaan met de eucharistie wil bevorderen. De vraag hoe inclusief taalgebruik in de liturgie bevorderd kan worden is in studie.

1.3.2 Pastoraatsvoorziening

In het vorige Ad Limina-rapport is de snelle daling van het aantal beschikbare priesters een punt van grote zorg genoemd. De vergrijzing en de daling van het aantal priesters zet zich voort. Naar verwachting zal dit in de komende jaren niet veranderen.

Naast daling van het aantal priesters valt een toename te zien van het aantal diakens en het aantal leken gelovigen dat zich als vrijwilliger, catechist of parochie-assistent of als pastoraal werker of werkster inzet. Op dekenaal en interparochieel vlak hebben reorganisaties plaatsgevonden of zijn op komst.

In het vorige Ad Limina-rapport onderstreepten de bisschoppen op basis van hun brief *In Christus' Naam* over Woord, sacrament, ambt en wijding van 1992 onder andere "een meer intense voorbereiding op het ontvangen van de sacramenten en een meer intense doorwerking van de sacramenten in de praktijk van het leven". Zij wezen op de wenselijkheid van "een zekere beperking van het aantal eucharistievieringen, die op zichzelf geen afbreuk hoeft te doen aan de intensiteit van het sacramentele leven". Verder attendeerden zij op het belang van gebed en activiteiten ter bevordering van roepingen, verdere toerusting van opleiders en bevordering van een klimaat dat roepingen respecteert aan wetenschappelijke theologische opleidingen. Onder gelovigen leeft ook de wens de toelatingsvoorwaarden tot de ambtsbediening te verruimen, "waarbij wij als bisschoppen de vraag stellen of zij in geloof verstaan wat

Per	31-12-'92	31-12-'93	31-12-'94	31-12-'95	31-12-'96
Actieve priesters	2.006	1.851	1.740	1.610	1.556
Actieve permanente diakens	164	174	193	201	201
<i>Full time</i>	40	48	49	56	60
<i>Part time</i>	124	126	144	145	141
Pastoraal werkers	596	633	667	702	727
<i>Vrouwen</i>	208	221	228	262	272
<i>Mannen</i>	388	412	439	440	455
Zielzorgeenheden	1.742	1.731	1.715	1.687	1.670

de Traditie en het kerkelijk leergezag op dit punt houden en voorstaan”.

Er tekent zich een verschuiving af in de aard van de problematiek. Niet zozeer de ambtsbediening, maar de vitaliteit van de parochiële geloofsgemeenschap is het brandpunt van de vraagstelling aan het worden. Is zij voldoende toegerust voor haar liturgische, pastorale en diaconale taken? Komt zij toe aan nieuwe opdrachten op catechetisch en missionair terrein? Een vitale geloofsgemeenschap kan niet zonder leiding.

In alle diocesen is het roepingswerk in de afgelopen periode geïntensiveerd. Ervaringen worden landelijk uitgewisseld. Samenwerking is echter slechts op beperkte schaal mogelijk, omdat diocesen en religieuze instituten hun verantwoordelijkheid weinig samen uitoefenen.

De verhouding tot de beroepsorganisaties van degenen die in het pastoraat werkzaam zijn, waaronder priesters en diakens, is in enkele bisdommen verbeterd. Hoewel de situatie per bisdom verschilt, is er meer dan voorheen sprake van samenwerking en loyaliteit. Enkele bisdommen stimuleren tot verbetering van de ambtsuitoefening en van het pastoraal werk door invoering van sabbatsverlof, aansporing tot postacademische vorming en werkbegeleiding van beginnende priesters en pastoraal werkers. Soms zijn er spanningen tussen gewijde bedienaren en pastorale werkers en werksters. Die spanningen betreffen hun identiteit en bevoegdheden. In parochies doen zich ook wel

spanningen voor tussen gewijde en niet-gewijde theologisch geschoolde kerkelijke werkers en vrijwilligers die een nadere toerusting hebben gevolgd.

Veel parochies kennen de figuur van de diaken nog niet. Het is niet altijd even gemakkelijk hun plaats en taak in het pastoraat goed te bepalen. Het beleid van de bisdommen ten aanzien van het profiel van de diaken verschilt. Over het algemeen stellen de bisdommen opleidingseisen minstens op hoger beroepsniveau.

In enkele bisdommen is de catechist en de pastoraal-assistent(e) geïntroduceerd. Hun opleiding is door de betreffende bisdommen goedgekeurd. Als leken werken zij in parochies ter ondersteuning van het dienstwerk van de priesters.

1.3.3 Hulp en recht bij seksueel misbruik in pastorale relaties

In 1995 is een procedure voor de behandeling van klachten van seksueel misbruik in pastorale relaties tot stand gekomen. De regeling is door de bisdommen en oversten van religieuze ordes en congregaties aanvaard. Zij beoogt slachtoffers recht te doen, op te vangen en te ondersteunen, plegers te begeleiden en langs kerkelijke of civielrechtelijke weg tot eventuele maatregelen te komen en seksueel misbruik te doen stoppen en voorkomen. De procedure voorziet onder meer in een landelijk meldpunt en pastorale en/of juridische begeleiding. Bij de ‘Landelijke Instelling Hulp & Recht na seksueel

misbruik in pastorale relaties' zijn tot februari 1998 69 meldingen van misbruik, veelal langer geleden gepleegd, gedaan. In 23 gevallen leidden die tot een klacht binnen de kerkelijke klachtenprocedure die daarvoor is opgesteld. Hiervan zijn zes klachten afgewezen. In drie gevallen was de klacht niet ontvankelijk, omdat de aangeklaagde inmiddels overleden of uitgetreden is. De drie andere klachten zijn afgewezen, omdat het misbruik niet vaststond. In nagenoeg alle andere gevallen is hulp geboden, zonder dat het tot een formele klacht kwam, of is een klacht in voorbereiding. De helft van de aangeklaagden is priester, de helft religieus. Onder de slachtoffers bevinden zich vrouwen, mannen en kinderen.

1.4 DIACONIE

De kerk heeft een lange en gerespecteerde diaconale traditie. In de vorige eeuw en de eerste helft van deze eeuw vonden haar 'werken van barmhartigheid' vooral plaats op het gebied van armenzorg, ziekenzorg en onderwijs. Veel is in de loop van de tijd door de overheid overgenomen. Naarmate de verzorgingsstaat zich ontwikkelde, trok de kerk zich terug en kreeg maatschappelijk werk een algemeen karakter. In de afgelopen jaren echter heeft zich daarin een kentering voorgedaan. Daar aan liggen verschillende oorzaken ten grondslag. Kerkelijk gezien is – mede gestimuleerd door het Landelijk Pastoraal Overleg – het bewustzijn gegroeid dat geloven altijd ook dienen is, dat de inzet van vrijwilligers en vrijwilligsters nodig is en diaconie hoort bij de normale activiteiten van een parochie. Maatschappelijk gezien beseft de overheid dat zij zelf niet alle zorg kan garanderen die nodig is en vindt er een zekere afbouw van de verzorgingsstaat plaats. Er is sprake van een diaconale opleving, zeker ook in parochies.

Globaal kunnen vier dragers van diaconale activiteiten genoemd worden: de parochies, het categoriaal pastoraat, de religieuzen en de katholieke maatschappelijke organisaties. Naast activiteiten voor de Derde Wereld, het milieu, Oost-Europa zijn tal

van diaconale activiteiten van parochies erop gericht mensen volwaardig aan het maatschappelijk leven te doen deelnemen. Al naargelang de concrete omstandigheden wordt hulp gegeven aan allerlei mensen: zieken, ouderen, vereenzaamden, rouwendenden, baanlozen, migranten, vluchtelingen, asielzoekers, ex-gedetineerden, woonwagengewoners, enzovoorts. Het geheel laat een bont scala van concrete activiteiten zien, waarbij men samenwerking met instanties van de overheid niet schuwt. Uit onderzoek blijkt dat 40% van de diaconale activiteiten zich afspeelt op het gebied van de zorg voor anderen, 53% op dat van de gemeenschapsopbouw en 7% verband houdt met het behartigen van de belangen van een parochie. In hun diaconale activiteit zijn parochies zowel gericht op de eigen parochianen als op buitenstaanders.

Het categoriaal pastoraat richt zich vanouds op mensen met een sterk door mobiliteit gekenmerkt leven: schippers, zeevarenden, kermisexploitanten, woonwagengewoners, toeristen. Verder op mensen in bijzondere omstandigheden: arbeid, ziekenhuis, studie, militaire dienst, justitiële inrichtingen. Met name het justitiepastoraat, het arbeidspastoraat, het pastoraat aan zieken, aan vreemdelingen en aan verslaafden neemt een opvallende plaats in. Evenals in parochies wordt de betrokkenheid van vrijwilligers in dit pastoraat steeds groter. Er zijn 235 priesters en pastoraal werkers en werksters actief in het categoriaal pastoraat, nog afgezien van hen die in instellingen voor gezondheidszorg en in het militair pastoraat werkzaam zijn.

Ook religieuzen zijn actief op diaconaal terrein. Zij richten zich ondermeer op nieuwe groepen maatschappelijk gemarginaliseerden: verslaafden, prostituees, slachtoffers van vrouwenhandel, asielzoekers en vluchtelingen, gedetineerden en ex-gedetineerden, dak- en thuislozen, stervenden. Religieuze instituten steunen tal van diaconale projecten in binnen- en buitenland. Via 'Projecten in Nederland' hebben samenwerkende religieuze instituten in de jaren 1994, 1995 en 1996 met ruim 7,7 miljoen gulden allerlei projecten ondersteund op het terrein van pasto-

raat, hulpverlening, bewustwording, studie en emancipatie. Projecten voor vrouwen en voor jongeren hadden daarbij prioriteit.

Veel katholieke maatschappelijke organisaties, vroeger op alle denkbare terreinen actief, hebben weliswaar in het spoor van de ontzuiling een algemeen karakter gekregen. Maar op allerlei gebieden bewijzen nog steeds de nodige organisaties hun diensten.

1.5 GEMEENSCHAP

Een belangrijke doelstelling in de afgelopen jaren voor de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland was de versterking van de onderlinge gemeenschap. Daartoe was en is allereerst herstel van onderling vertrouwen nodig en bevordering van het onderling gesprek met het oog op overbrugging van geloofsverschillen. Dit is aan de orde in het proces van dialoog (zie 1.5.1). Verder is versterking van de band van diverse groepen gelovigen met de kerk nodig. Dat gebeurt in het betrekken van jongeren bij het kerkelijk leven (1.5.2), in de aandacht voor de plaats van vrouwen in kerk en samenleving (1.5.3), voor de positie van allochtone gelovigen in de Nederlandse geloofsgemeenschap (1.5.4), voor bewegingen in de kerk (1.5.5) en het religieuze leven (1.5.6).

1.5.1 Dialoog

Als eerste stap in de richting van verbetering van de onderlinge verstandhoudingen en de overbrugging van de geloofsverschillen stelden de bisschoppen in 1994 de Commissie Dialoog in. De Commissie gaf advies over de vraag hoe het onderling gesprek over geloof en kerk, gericht op bevordering van de *communio*, tussen alle betrokkenen in de volle breedte van de kerk en met respect voor ieders positie, verantwoordelijkheid en opvattingen op gang kan komen en blijven. De bisschoppen namen het advies van de Commissie over. Zij tekenden daarbij aan de geloofsbelijdenis te beschouwen als gemeenschappelijke geloofskern en als uitgangspunt voor dialoog. Zij onderstreepten verder welke dimensies van

dialoog zij van belang achten. “Waar katholieken met elkaar in dialoog gaan, gebeurt dat binnen het ene geloof. Er is dan ... altijd een Derde in het spel: God en zijn Woord, tot ons komend in de Schriften en de Traditie, gevierd en verkondigd door de kerk als gemeenschap van gelovigen. ... Op de tweede plaats gebeurt dialoog onder katholieken in verbondenheid met de kerk van alle tijden en plaatsen. ... Op de derde plaats is de dialoog met onze cultuur en omgeving voor katholieken van groot belang. ... Op de vierde plaats, tenslotte, zien katholieken de dialoog als horend bij het diepste wezen van het volk van God onderweg.”

Een Begeleidingscommissie staat de bisschoppen bij. Deze gaf advies over een plan om de dialoog gaandeweg te intensiveren, belegde bijeenkomsten om te ‘oefenen in dialoog’, inventariseerde wat er op diocesaan niveau gebeurt en sprak met de Bisschoppenconferentie over haar eigen rol. De Permanente Raad hield informele ontmoetingen met vertegenwoordigers van verschillende beroepsgroepen (juristen, vakbonden, theologen) en legde werkbezoeken (media) af. De dialoog speelt een rol van betekenis in het Landelijk Pastoraal Overleg, in bisschoppelijke commissies en ander overleg.

Het verlangen naar een verbetering van het klimaat in de kerkprovincie is gegroeid. Maar het proces gaat minder snel dan verwacht. Het is nog niet mogelijk gebleken te grote verschillen te overwinnen op het gebied van de geloofsinzichten. Die verschillen belemmeren nog vaak een goede samenwerking en gaan soms verder dan de bisschoppen toelaatbaar achten. Dialoog was aanvankelijk vooral voorwerp van kerkpolitieke uitspraken in het debat tussen groeperingen in de kerkprovincie. Dat is weliswaar minder geworden, maar dialoog is nog geen gemeengoed. De tijd van oefenen is nog niet ten einde. Daarom is de termijn van de Begeleidingscommissie verlengd. De Bisschoppenconferentie heeft het belang van de dialoog onderstreept door consultaties te houden in het kader van de voorbereiding van herderlijke brieven. Zo is in 1994-1995 een

consultatie gehouden met het oog op de brief over veiligheid, gerechtigheid en vrede. Thans is een consultatie gaande voor een brief over de toekomst van het katholiek onderwijs. De bisschoppen beseffen dat meer dialoog ook in eigen gelederen nodig is.

1.5.2 Jeugd en jongeren

In het vorige Ad Limina-rapport is geconstateerd dat jongeren nauwelijks betrokken zijn bij het kerkelijk leven. Vergroting van hun betrokkenheid werd een prioriteit in het beleid. Aan het Secretariaat van het R.-K. Kerkgenootschap werd een beleidsfunctionaris voor jeugd en jongeren verbonden. De samenhang tussen de vele katholieke organisaties voor jongerenwerk is vergroot. De beleidsmatige aandacht voor jongeren in de bisdommen is toegenomen. Er is gestimuleerd tot deelname aan de Wereldjongerendagen. Aan die in Parijs is door 600 jongeren uit Nederland deelgenomen die enthousiast daarvan terugkwamen. Jongeren worden meer dan voorheen betrokken in zaken die voor de kerk van vitaal belang zijn, zoals het LPO en bijeenkomsten in het kader van de dialoog. Grootschalige activiteiten (diocesane bijeenkomsten, reizen) hebben een zeker succes. Globaal worden in 2000 groepen van allerlei aard, begeleid door 14.500 vrijwilligsters en vrijwilligers, ongeveer 40.000 jongeren tussen 8 en 25 jaar bereikt. Daarnaast zijn er nog 850 jongerenkoren met in totaal 16.000 leden van wie de helft jonger is dan 26 jaar. Er is een toenemende belangstelling voor catechese aan jongeren. Maar daarmee zijn de bakens nog geenszins verzet. Op het niveau van de dekenale en parochiële infrastructuur daalt het aantal vrijgestelde jongerenpastores (hoewel het aantal jonge priesters en pastoraal werkers en werksters met een deeltaak voor jongeren toegenomen is) en vermindert het aantal parochies dat activiteiten voor jeugd en jongeren organiseert (vanaf 1988 van 50% naar 30%). Samenwerking met studenten- en schoolpastoraat is nauwelijks tot stand gebracht. De behoefte onder vrijwilligsters en vrijwilligers aan vorming en ondersteuning groeit, vooral in het

vermogen tot onbaatzuchtige geloofscommunicatie. In de diverse leefstijlen van jongeren ziet men enerzijds een toename van de gerichtheid op materiële zaken, anderzijds ook meer openheid voor religie of God. Maar dit laatste betekent geenszins dat zij zich ook identificeren of engageren met het christelijk geloof of de kerk.

1.5.3 De positie van vrouwen

Het episcopaat heeft zich in de afgelopen jaren ingezet voor een meer gelijkwaardige positie van vrouwen in kerk en samenleving. In de jaren tachtig stond haar positie vooral op de agenda van groepen die op initiatief van vrouwen zelf in de geloofsgemeenschap actief waren, of van diocesane werkgroepen. In de jaren negentig is de positie van vrouwen voorwerp van beleid van de Bisschoppenconferentie geworden. De conferentie wordt daarin bijgestaan door de Bisschoppelijke Commissie voor contact inzake Vrouw en Kerk. Paus Johannes Paulus II heeft in zijn *Brief aan de vrouwen* (1995) opgeroepen tot een uiterste inspanning om vrouwen volledig te respecteren in hun waardigheid en rol. Werkelijk verdergaande emancipatie van de vrouw noemt hij een kwestie van rechtvaardigheid. Hij onderstreept hoe waardevol de aanwezigheid van vrouwen in kerk en samenleving is.

In vervolg op de Wereldvrouwenconferentie in Peking heeft het episcopaat in 1997 een werkdocument vastgesteld met aandachtspunten voor een meer adequaat kerkelijk spreken over verschil en gelijkwaardigheid tussen vrouwen en mannen. Het reikt mogelijkheden aan om in een seksespecifiek perspectief een balans te zoeken tussen verschil en gelijkwaardigheid. Verder verheldert het document het belang van inclusiviteit in taalgebruik en beeldvorming en bepleit het een grotere honorering van de waarden die in zorg tot uiting komen. De bisschoppen beseffen dat dit het begin van een lang proces is.

Veel vrouwen zijn kerkelijk actief, vaak al jaren lang, ook in besturen en adviesorganen. Een toenemend aantal vrouwen heeft een theologische scholing. De apostolische Brief *Ordinatio*

sacerdotalis over de onmogelijkheid van de kerk vrouwen tot priester te wijden en de daarop volgende verklaring van de Congregatie voor de Geloofsleer leidden in rooms-katholiek Nederland niet tot opvallende protesten noch tot opvallende uitingen van adhesie. De kwestie van de wijding van vrouwen leeft wel, maar heeft niet tot bijzondere acties geleid. Veel gelovigen beschouwen het standpunt van het kerkelijk leergezag hierover waarschijnlijk als achterhaald. De vraag is al gesteld of zij in geloof verstaan vanuit welke achtergrond de Traditie en het kerkelijk leergezag hierover spreken.

Het initiatief van de Wereldraad van Kerken tot een Oecumenisch Decennium 'Kerken solidair met vrouwen' vond geen grote weerklank in rooms-katholiek Nederland, al tracht de Bisschoppenconferentie het streven naar een gelijkwaardige positie van vrouwen in kerk en samenleving structureel te bevorderen. Weinig weerklank vond ook de Eerste Europese Vrouwensynode (Gmünden 1996).

1.5.4 Allochtonen

De toename van het multicultureel karakter van de Nederlandse samenleving werkt ook door in de Rooms-Katholieke Kerk. In 1993 besloot de Bisschoppenconferentie de oprichting van parochies van allochtonen kerkjuridisch mogelijk te maken. Hiermee is uitvoering gegeven aan de instructie *De pastoralis migratorum cura* uit 1969. In 1996 waren er 33 van zulke parochies. Ze zijn kleiner dan de gemiddelde parochie in Nederland. De participatie is soms groter. Er zijn meer vrijwilligers en vrijwilligers actief, waarbij hun activiteiten meer op inhoudelijk dan op organisatorisch vlak liggen. De behoefte aan priesters voor deze groepen gelovigen wordt steeds urgenter. Verdere integratie van allochtone gelovigen in rooms-katholiek Nederland is gewenst, ook in de aandacht en zorg van geloofsgemeenschappen voor leden met een allochtone achtergrond.

1.5.5 Bewegingen in de kerk

In de geloofsgemeenschap is een breed middenveld, dat zich niet bijzonder

profileert. Daarnaast zijn enkele bewegingen actief.

De Acht Mei Beweging vormt sinds het pausbezoek van 1985 een platform voor organisaties en groeperingen die zich richten op wat zij zien als "vernieuwing in de samenleving en de kerk". Op een jaarlijkse manifestatie wordt dat uitgedragen. Veel sympathisanten herkennen zich niet voldoende in wat de kerk gelooft en leert. Een gespannen relatie tot de Bisschoppenconferentie was het gevolg. Die spanning is de afgelopen jaren enigszins verminderd. Sinds 1995 hebben enkele bisschoppen, zo is na collegiaal overleg afgesproken, op persoonlijke titel de Acht Mei-manifestatie bezocht en een bijdrage geleverd aan onderdelen van het programma. Dit was bedoeld als een gebaar om de impasse in het onderling contact te doorbreken. De Bisschoppenconferentie riep op tot dialoog en samenwerking met het oog op de blijvende vernieuwing van de kerk. Deze is nodig, zeker nu de overdracht van het geloof aan een nieuwe generatie stagnert en de kloof tot de cultuur groter wordt. Verdeeldheid verlamt. De bisschoppen hebben hun bezwaren geuit tegen bepaalde tendensen en opvattingen die leven in kringen van de Acht Mei Beweging over de persoon van Jezus Christus, het gewijde ambt, liturgische normen of onafhankelijkheid van parochies. Opvallend is de vergrijzing onder de sympathisanten van de Acht Mei Beweging.

De poging van het comité 'Kerk Hardop' om in navolging van bewegingen in andere Europese kerkprovincies via een handtekeningenactie te pleiten voor veranderingen van het kerkelijk leven, kreeg in Nederland weinig weerklank.

Een dringende oproep tot medewerking aan de dialoog heeft de Bisschoppenconferentie ook gericht tot het Contact Rooms-Katholiek (CRK). Het is een platform van groepen rooms-katholiek die grote nadruk leggen op de band met de Traditie, de paus en de kerkelijke leer. Ook het CRK houdt jaarlijks een landelijke manifestatie en draagt via academies bij aan de vitalisering van de kerk. Ook bij het Contact Rooms-Katholiek, zij het in

mindere mate, is sprake van vergrijzing.

Andere bewegingen in de kerk zijn in eigen kring weliswaar vitaal, maar beperkt in wervende uitstraling. Een uitzondering vormt de Katholieke Charismatische Vernieuwing, waarin ook de verschillende leeftijdsgroepen evenwichtig vertegenwoordigd zijn en

leven van de religieuzen vertoont mede door de veroudering een teruggang in dynamiek en overtuigingskracht. Het kent dezelfde spanningen als elders in de Nederlandse kerkprovincie leven. Voor sommige leden van religieuze instituten is de betekenis van de geloften en van het gemeenschappelijk leven

	31-12-1992	31-12-1996
Vrouwelijke religieuzen	14.649	12.178
Actief in NL	3.624	2.742
Niet in actieve dienst in NL	10.548	9.065
Waarvan monialen	917	813
Waarvan in buitenland	477	371
Broeders en fraters	2.191	1.779
Actief in NL	818	798
Niet in actieve dienst in NL	1.174	845
Waarvan monniken	124	109
Waarvan in priesterorden of -congregaties	342	283
Waarvan in buitenland	199	136
Priesterreligieuzen	3.751	3.131
Actief in NL	1.797	1.464
Niet in actieve dienst in NL	1.048	1.099
Waarvan monniken	137	122
Waarvan in buitenland	906	568

die vele gebedsgroepen begeleidt. De Werkgroep Katholieke Jongeren weet een relatief klein maar actief aantal jongeren bijeen te brengen en geeft eigen frisse periodieken uit. Daarnaast mogen de Focolare-beweging, Jongeren op Weg, 'Mariënborg', Vrouwen in de R.K. Kerk en de Emmanuel-gemeenschap met hun regelmatige en goed bezochte samenkomsten genoemd worden.

1.5.6 Religieuzen

Ook de instituten voor religieus leven in Nederland hebben te maken met een sterke vergrijzing van de leden. De zorg voor de ouderen, onder wie veel oud-missionarissen, vraagt veel tijd en aandacht. Hoewel de aantrekkingskracht van het religieuze leven op jongeren gering is, verbonden zich nieuwe leden aan sommige instituten of abdijen. Het

uitgehoud. Tegelijk blijven religieuzen zich onvermoeibaar inzetten voor met name de diaconale opdrachten van het evangelie. Zij spelen naar vermogen actief in op nieuwe noden van de Nederlandse samenleving, vooral in grote steden. Zij stellen hun doorleefde kennis op het terrein van spiritualiteit en vroomheidsbeleving graag ter beschikking. De religieuzen leveren een grote bijdrage aan de gewone zielzorg. Vanuit hun eigen charisma hebben zij een aantal instituten opgericht die kostbare diensten bewijzen aan de kerk. Er is veel belangstelling, ook bij niet-christenen en niet-katholieken, voor het leven in abdijen. Het engagement als leek met een orde of congregatie groeit.

De verhouding tot de bisschoppen is verbeterd. De Bisschoppenconferentie wordt in het contact met de religieuzen bijgestaan door de Bisschoppelijke Commissie voor contact met Religieu-

zen en Seculiere Instituten. De voorbereiding van de bisschoppensynode over het religieuze leven (1994) en de toewijding van de postsynodale apostolische Exhortatie *Vita consecrata* (1996) bepaalden grotendeels de agenda.

1.6 INFRASTRUCTUUR

1.6.1 Opleidingen

De roeping en vorming tot het priesterschap vormt een belangrijk punt van zorg. Het totaal aantal priesterstudenten is landelijk gezien vanaf de jaren zeventig weliswaar gegroeid, maar niet zodanig dat de vervangingsbehoefte gedekt is. Tussen 1993 en 1997 heeft zich een lichte daling voorgedaan. Per bisdom kunnen behoorlijke schommelingen voorkomen in de verhouding tussen het aantal wijdelingen en het aantal aanmeldingen voor een priesteropleiding.

Er zijn diverse opleidingen voor priester en diaken:

het bisdom Groningen;

- Willibrordushuis (Vogelenzang), Centrum voor priester- en diakenopleiding bisdom Haarlem;
- Vronesteyn (Voorburg), Centrum voor Priesteropleiding in het Bisdom Rotterdam.

Het centrum van het bisdom Haarlem is opgericht sinds het vorige Ad Limina-bezoek.

In 1997 vond namens de Heilige Stoel een visitatie van de seminaries en convicten plaats. De Bisschoppenconferentie is in afwachting van de conclusies van de Congregatie van de Katholieke Opvoeding over het rapport van deze visitatie. Daarna kan zij, hiermee rekening houdend, de bijna voltooide *Ratio fundamentalis Neerlandica* afronden en ter goedkeuring van de Congregatie van de Katholieke Opvoeding voorleggen.

In de vorming van diakens zijn twee modellen in gebruik. De bisdommen Groningen, Haarlem, Breda en (sinds 1995) Rotterdam vragen een volledige theologische en pastorale opleiding. Meerdere diakens zijn afkomstig uit de

	1993	1994	1995	1996	1997
Priesterstudenten	184	190	174		149
Priester-wijdingen	24	22		37	
<i>Seculier</i>	20	19		28	
<i>Regulier</i>	4	3		9	
Theologie-studenten	1.210	1.136	1.212		1.171
<i>WO</i>	937	851	905		807
<i>HBO</i>	273	285	307		364

- Maria ter Engelen (Breda), Centrum Opleiding Pastorale Bedieningen in het Bisdom Breda;
- Sint-Janscentrum ('s-Hertogenbosch), Seminarie voor Priesterkandidaten en Opleiding tot Permanent Diaken van het bisdom 's-Hertogenbosch;
- Priesteropleiding Bovendonk van het bisdom Breda (Hoeven), deeltijdopleiding;
- Groot-Seminarie Rolduc van het bisdom Roermond (Kerkrade);
- Ariënsconvict (Utrecht), Priesteropleiding van het aartsbisdom Utrecht en

rijen der pastorale werkers. De bisdommen Utrecht en 's-Hertogenbosch wijden naast zulke kandidaten ook en vooral diakens vanuit een maatschappelijke positie. Het bisdom Roermond doet vrijwel uitsluitend dit laatste. Deze bisdommen hebben een diakenopleiding in deeltijd van vier tot vijf jaar ingericht. Soms beginnen zulke diakens na hun wijding met een theologiestudie met het oog op een volledige pastoraal-theologische kwalificatie. Alle diocesen behalve Roermond kennen de mogelijkheid dat pastoraal werkers of werksters met een zending van

de bisschop in dienst zijn van parochiebesturen, dekenale besturen of andere besturen. Zij hebben een volledige theologische en pastorale opleiding. Daarover zijn vaste afspraken gemaakt. De betreffende diocesen, 's-Hertogenbosch uitgezonderd, geven een aanvullende introductie in het bisdom in de laatste jaren van de studie.

Alle bisdommen hebben voorzieningen voor de opleiding van een kader van leken die als vrijwilligerster of vrijwilliger samenwerken met priesters en diakens. In het bisdom Roermond is een catechistenopleiding van start gegaan. In het bisdom 's-Hertogenbosch bestaat in samenhang met de priester- en diakenopleiding een opleiding tot pastoraal assistent met zending door de bisschop. Het aartsbisdom Utrecht kent een project van voortgezette vorming dat kan leiden tot aanwijzing als parochiemedewerker of -medewerkster.

De diocesane opleidingen zijn onderscheiden van de instellingen van wetenschappelijk onderwijs en onderzoek in de theologie. In de voorbije jaren is een reductie van vijf instellingen naar drie gerealiseerd. Dit aantal lijkt alleen te handhaven, als een duidelijke taakverdeling inzake wetenschappelijke specialismen wordt vastgesteld en door een bevoegde instantie wordt gehandhaafd. Overleg daarover is geopend. In aansluiting op het postsynodaal onderzoek is in dialoog met de Congregatie van de Katholieke Opvoeding in 1997 het proces geactiveerd dat moet leiden tot de kerkrechtelijke erkenning op grond van de apostolische Constitutie *Sapientia christiana* van de theologische instituten te Tilburg en Utrecht. Ditzelfde geldt mutatis mutandis voor de Faculteit der Godgeleerdheid van de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Naast het wetenschappelijk onderwijs kent ons land ook zogenoemd hoger beroepsonderwijs in de katholieke theologie. Het wordt op vier plaatsen gegeven: Tilburg en Amsterdam met nevenvestigingen in Hengelo en Heerlen. Bestuurlijk vallen deze opleidingen onder één stichting (Fontys Hogescholen, voorheen Hogeschool Katholieke Leergangen Tilburg). Zoals voor de wetenschappelijke opleidingsinstituten

bestaan ook hier vaste afspraken tussen bisdommen en opleiding: van de vier Noordelijke diocesen met Amsterdam/Hengelo en van Breda en 's-Hertogenbosch met Tilburg.

Er is enige terugloop in het aantal theologiestudenten. Ingrijpender is dat er aan faculteiten en hogescholen – in tegenstelling tot seminaries – relatief weinig jonge theologiestudenten zijn. Kandidaten komen zelden direct van het voorbereidend wetenschappelijk onderwijs. Oudere studenten geven voorkeur aan een studie in deeltijd en prefereren hoger beroepsonderwijs boven wetenschappelijk onderwijs. Dit verkleint de reserve voor een toekomstig hoger kader. Omdat zij vaak al een partner hebben, is dit ook van invloed op keuzen voor priesterschap of religieus leven.

1.6.2 Rechtspositionele en juridische zaken

Vanaf 1 januari 1995 is er een nieuwe rechtspositieregeling voor leken, die als pastoraal werkster of werker met zending van een bisschop in dienst van een parochie of dekenaat zijn. Door de bisschop vastgestelde wijzigingen gelden voortaan rechtstreeks in de individuele arbeidsovereenkomst. Het maximumsalaris is verhoogd. De Collectieve Arbeidsovereenkomst in de Welzijnssector geldt als referentie voor de gangbare maatschappelijke ontwikkelingen. Wijzigingen in de rechtspositie die onder de bevoegdheid of verantwoordelijkheid van een bisschop in kerkrechtelijke aangelegenheden vallen, worden vanaf 1 januari 1997 door de bisschop vastgesteld. Andere wijzigingen worden vastgesteld in overleg tussen een commissie van deskundigen en representatieve vertegenwoordigers van de pastoraal werkenden. Voor districtscatecheten is in december 1997 een nieuwe rechtspositieregeling ingevoerd. Hun salariëring sluit aan bij de salarissen in het onderwijs.

Ter uitvoering van canon 1733 van het Wetboek van Kerkelijk Recht zijn Diocesane Bureaus voor geschillen opgericht in het aartsbisdom Utrecht (1992) en de bisdommen Breda (1991), Groningen (1995) en Rotterdam

(1996). Zij hebben tot nu toe in totaal 18 zaken behandeld. Het Bisschoppelijk Scheidsgerecht voor rechtspositionele Aangelegenheden heeft tussen 1993 en 1997 zes conflicten tussen werknemers en hun kerkelijke werkgevers behandeld.

In 1995 verschenen de *Algemene Bepalingen voor kerkelijke rechtspersonen en katholieke burgerlijke rechtspersonen in de RK kerkprovincie in Nederland*. Ze bevatten voorschriften voor publieke kerkelijke rechtspersonen, private kerkelijke rechtspersonen en burgerlijke rechtspersonen die het predikaat 'katholiek' willen voeren. De bisschoppen hebben in 1996 het *Reglement voor het RK Kerkgenootschap in Nederland* opnieuw vastgesteld. Het beschrijft de structuur van de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland overeenkomstig het geldende kerkelijke recht en is vooral voor niet-kerkelijke instanties bestemd. De publicatie van *Modellen voor de structurering van allochtone geloofsgemeenschappen* en van de *Procedure bij klachten van seksueel misbruik in pastorale relaties* is al eerder in dit rapport vermeld.

Voor de komende tijd staat op de agenda de vraag of de procedure van het hiërarchisch beroep verbetering nodig heeft en of er meer eenheid in de positie en functie van dekenaten moet komen.

1.6.3 Financiën

De Nederlandse rooms-katholieken brengen zelf voor het grootste deel de inkomsten van de kerk bijeen. De kerkbijdragen van parochianen vormen de belangrijkste bron van inkomsten. Ze worden ingezameld via de Actie Kerkbalans. Telt men collecten en vergoedingen voor diensten daarbij op, dan brengen parochianen ongeveer 72% op van de middelen van de kerkprovincie. Dat is 3% minder dan in de vorige verslagperiode. Dit blijkt uit gegevens over 1995. Deze middelen vallen rechtstreeks toe aan de parochies.

Tussen 1990 en 1995 stegen de inkomsten uit kerkbijdragen van 113,5 tot 116,5 miljoen, een stijging van 2,6% in 5 jaar. De inkomsten uit collecten en giften daalden van 64 tot 55 miljoen. De vergoedingen voor kerkelijke dien-

sten stegen van 43 tot 48,5 miljoen. Inkomsten uit rente, pacht, huren e.d. zijn gestegen van 69,8 tot 84,3 miljoen. Samen is dat een stijging van 296,3 tot 305 miljoen, dat is 2,9% in 5 jaar. In de afgelopen jaren is de inflatie in Nederland van ruim 3% per jaar afgezwakt tot 2 à 2,5% per jaar. De stijging van de inkomsten blijft dus achter bij de inflatie.

Van invloed op de inkomsten is de tendens in het beleid van de overheid om subsidies aan identiteitsgebonden instellingen of organisaties af te bouwen en aan te sturen op samenwerking of fusie met algemene organisaties.

Op het gebied van de kostenontwikkeling en uitgaven doen zich verschillende zaken voor. Parochies, bisdommen en kerkprovincie worden in toenemende mate geconfronteerd met stijging van kosten op verschillende gebieden, soms ver boven de stijging van de inflatie. Steeds meer taken, zowel in het pastoraat als in ondersteunende diensten, worden vervuld door gehonoreerde leken. Beroepskrachten worden ingezet waar het appèl op vrijwilligers te zwaar wordt. Ook maatregelen van de overheid hebben een kostenverhogend effect, zoals verlaging van subsidie voor renovatie en onderhoud van monumentale gebouwen en eisen op het gebied van milieu, veiligheid en arbeidsomstandigheden. De terughoudendheid van de overheid met betrekking tot sociale zekerheid, subsidies e.d. heeft een groter diaconaal-charitatief beroep op de Rooms-Katholieke Kerk tot gevolg. Ook voor landelijke activiteiten wordt vaker een beroep op het budget van de kerkprovincie gedaan.

De inkomsten blijven stabiel of lopen enigszins terug. De kosten echter stijgen sterk. Dit alles betekent dat de budgetten van parochies, bisdommen en kerkprovincie krapper worden. Tekorten zijn niet uit te sluiten. Naar verwachting zal deze trend zich in de toekomst voortzetten. Mede daarom is in 1997 een onderzoekscommissie ingesteld die aan de Bisschoppenconferentie aanbevelingen zal doen

voor een meerjarenbeleid en daarbij horende prioriteitenstelling.

B. In de relatie tot overheid en samenleving

1.7 DE OVERHEID

In de loop van 1994 trad in Nederland een nieuw kabinet aan, een coalitie van sociaaldemocratische en liberale partijen (Partij van de Arbeid, Volkspartij voor Vrijheid en Democratie, Democraten '66). Van christen-democratische zijde wordt geen regeringsverantwoordelijkheid gedragen. Over het algemeen koerst het kabinet sterk op de publieke opinie, voert het een pragmatisch beleid en bevordert het een neoliberaal klimaat. Uitgangspunt en richtpunt van wetgeving is veelal het individu. Nederland mag zich zeker rekenen onder de welvarende westerse naties. Bij velen leeft het beeld dat het Nederland in economisch opzicht voor de wind gaat. Op het terrein van de mensenrechten zijn er, zo meent men, geen kwalijke zaken te melden. Of dat ook geldt voor de zwaksten in de samenleving, met name het nog ongebooren leven en de wilsonbekwamen die zichzelf niet kunnen verdedigen, is ten eerste de vraag.

In de relatie van de Rooms-Katholieke Kerk tot de overheid en de politieke partijen hebben zich met het aantreden van dit kabinet geen grote verschuivingen voorgedaan. De kerk weet zich voldoende gerespecteerd, maar niet altijd is duidelijk of en in hoeverre haar inbreng serieus genomen wordt. Zij beseft dat de overheid haar niet met privileges tegemoet treedt, maar haar beschouwt als een organisatie onder vele andere die opkomt voor bepaalde waarden en belangen. Voor de overheid is godsdienst op de eerste plaats een privé-zaak van het individu. Ten opzichte van het maatschappelijk belang van godsdienst is zij ambivalent: enerzijds beroept zij zich op het christelijk erfgoed met het oog op bevordering van een collectieve waardenschaal, anderzijds lijkt zij de maatschappelijke betekenis van godsdienst te onderschatten.

De invloed van de kerken op het publieke leven lijkt minder te worden.

Demografische en sociografische toekomstverwachtingen, zoals gepubliceerd door het Sociaal en Cultureel Planbureau, bevestigen deze verwachtingen, hoewel zij ook discussie oproepen. Dit alles moet de kerk alert maken. Een adequate reactie van haar kant op de ontwikkelingen is gewenst. Zij heeft in de afgelopen jaren geleerd zich beter dan in het verleden te manifesteren in het publieke domein, al is in dit opzicht nog maar een begin gemaakt. In vergelijking met de verslagperiode 1987-1992 neemt de Rooms-Katholieke Kerk actiever deel aan het publieke debat, zoals in vragen over veiligheid, gerechtigheid en vrede, over armoede, vluchtelingen en drugs en over ethische kwesties. Zij beseft meer dan voorheen haar publieke opdracht.

Uitgangspunt in de relatie tot de Nederlandse overheid is voor de bisschoppen dat Staat en Kerk op eigen terrein autonoom zijn, maar dat beide dienstbaar zijn aan dezelfde mensen. Beide willen de ontplooiing van de menselijke persoon en het welzijn van de gemeenschap bevorderen. In haar relatie tot de overheid en de politiek heeft de Bisschoppenconferentie aandacht gevraagd voor het vraagstuk van de wetgeving op ethisch gebied (1.7.1), armoede in Nederland (1.7.2) en de problematiek van waarden en normen (1.7.3). Ook de positie van identiteitsgebonden instellingen had haar aandacht (1.7.4).

In al deze zaken werkt de Bisschoppenconferentie waar mogelijk en gewenst samen met de Raad van Kerken en met het CIO (Commissie Interkerkelijk Contact in Overheidszaken).

1.7.1 Wetgeving en ethische vragen

Als een algemeen verschijnsel tekent zich af dat naast rechtspraak steeds vaker rechtsvinding als taak van de rechterlijke macht wordt beschouwd. Daarmee begeeft de rechterlijke macht zich op het terrein van de wetgever. Deze ontwikkeling wordt door de overheid in de hand gewerkt. De consequenties zijn nog niet te overzien.

Vooral inzake begin en einde van het menselijk leven verwijdert de wet-

geving zich meer en meer van de katholieke inzichten en normen.

In de afgelopen periode is euthanasie een punt van grote zorg van de Bisschoppenconferentie gebleven. In 1993 is een maatregel van bestuur hierover definitief vastgesteld. Het episcopaat heeft daar toen duidelijk en kritisch op gereageerd en volgde nauwlettend hoe de praktijk zich ontwikkelde.

Bij het tot stand komen van de wetgeving hebben de bisschoppen steeds onderstreept dat euthanasie principieel strafbaar moet blijven. Opzettelijk levensbeëindigend handelen, in de vorm van hulp bij zelfdoding of als het doden van een patiënt, al of niet op zijn of haar verzoek, is moreel ontoelaatbaar. De bisschoppen verzetten zich ertegen dat bepaalde vormen van 'actieve levensbeëindiging' tot normaal medisch handelen werden verklaard. Daarom drongen zij ook aan op een effectief vervolgingsbeleid bij overtredingen.

Na de invoering van de wet was de praktijk van dit vervolgingsbeleid verschillende malen punt van discussie. Publiciteit over hulp bij zelfdoding van psychiatrische patiënten en het rapport over de omgang met de meldingsprocedure in de praktijk, uitgebracht op verzoek van de regering en waarin bleek dat er in tweederde van de gevallen geen melding plaatsvindt, gaf de bisschoppen reden tot reageren. Type-rend voor hun ernstige zorg is wat zij naar aanleiding van het debat in de Tweede Kamer op 17 februari 1995 verklaarden: "Nu bij het vervolgingsbeleid zowel het criterium van de sterfensfase als van een fysieke oorzaak van het lijden wordt losgelaten, begint de dijk van de beschermwaardigheid en onaantastbaarheid van alle menselijk leven te bezwijken." Zij spreken de overtuiging uit dat een mens altijd méér is dan zijn of haar lijden. De bisschoppen vinden meer steun nodig aan de hospice-beweging en de ontwikkeling van de palliatieve zorg.

Ook de Nederlandse abortuspraktijk baart de bisschoppen zorgen. Zij hebben steeds de morele toelaatbaarheid van abortus afgewezen. Zij zijn dit blijven doen sinds nieuwe wetgeving over abortus een feit is. Bovendien stellen zij grote vraagtekens bij de naleving

van de bij wet vastgestelde zorgvuldigheidseisen. In vergelijking met andere landen is het aantal gevallen van abortus in Nederland laag. De bisschoppen betwijfelen echter of er in alle gevallen werkelijk sprake is van een 'noodsituatie', zoals in de Nederlandse wetgeving gesteld wordt. De cultuur waarin men meent op welke wijze dan ook over het eigen leven of dat van anderen te kunnen beschikken, vraagt om voortdurend protest. De eerbied voor het menselijk leven mag niet leiden tot praktijken waarin de levensvatbaarheid van het leven steeds meer op selectieve wijze wordt bepaald.

De bisschoppen hebben ook een standpunt bekend gemaakt over wetenschappelijk onderzoek op menselijke embryo's. Wetgeving hierover is in voorbereiding. De bisschoppen erkennen de waarde van wetenschappelijk onderzoek, maar wijzen een louter instrumenteel gebruik van embryo's af. Door menselijk leven zuiver als middel te gebruiken voor doelen waarmee het leven van dit individu niet is gediend, wordt inbreuk gepleegd op het respect voor dit leven, schreven zij in een brief van 11 juni 1996 aan de betrokken ministers. De bisschoppen riepen ook op tot een maatschappelijke bezinning op deze morele vragen om te voorkomen dat ze slechts vanuit individuele of procedurele belangen in ogenschouw genomen worden.

In verband met het parlementaire debat over orgaandonatie in het voorjaar van 1995 verklaarden de bisschoppen dat de Rooms-Katholieke Kerk orgaandonatie beschouwt als een daad van naastenliefde. De beschermwaardigheid van het menselijk leven, zowel van donor als ontvanger, geldt als ijkpunt bij beslissingen.

De Bisschoppenconferentie volgt de ontwikkelingen aangaande de positie van het gezin en in het familierecht. Daarin zijn onder meer de verhouding van ouders en kinderen, de registratie van gelijkgeslachtelijke relaties, adoptie en afstammingsrecht aan de orde. De bisschoppen verzetten zich tegen de invoering van een zogenaamd 'homo-huwelijk'.

In verband met het drugsbeleid van de Nederlandse overheid benadrukten

de bisschoppen regelmatig de schadelijkheid van alle verdovende middelen. Zij zijn ernstig bezorgd over het feit dat jongeren steeds vaker en steeds vroeger met drugs in aanraking komen. Het in Nederland gangbare onderscheid tussen 'soft drugs' en 'hard drugs' achten de bisschoppen misleidend, als het gaat om geestelijke en lichamelijke gezondheid.

1.7.2 Armoede, verrijking en uitsluiting

In het kader van de Raad van Kerken en de Dienst in de Industriële Samenleving vanwege de Kerken (DISK) hebben de bisschoppen steeds weer aandacht gevraagd voor het vraagstuk van de armoede in Nederland en daarmee samenhangende problemen. Signalen die zij vanuit de basis ontvingen, gaven er reden genoeg voor. Aanvankelijk vond de vraag nauwelijks gehoor in de publieke opinie en de politiek. Inmiddels is dat veranderd.

De bisschoppen wijzen met de Raad van Kerken op het gevaar dat delen van de bevolking lijden onder de economische orde. Het betreft met name die al jaren lang slechts een inkomen op het minimumniveau ter beschikking hebben: alleenstaande oudere vrouwen, die bij de ouderdomsvoorziening van overheidswege geen ander of een te klein pensioen hebben, gezinnen met kinderen met een te gering inkomen en alleenstaanden, veelal vrouwen, met kinderen. Armoede mag niet structureel en grootschalig worden en van generatie op generatie doorgaan. Permanente armoede is onmenselijk en niet te tolereren. De bisschoppen bepleiten structurele oplossingen die allereerst de bescherming en de deelname aan het sociale leven van alleenstaande ouders van jonge kinderen betreffen: handhaving van voorzieningen voor arbeidsongeschikten en werklozen op een aanvaardbaar niveau, voorkoming van sociaal isolement, behoud van de toegang tot onderwijs en zorgvoorzieningen, sociale en financiële herwaardering van laagbetaalde diensten. Zij zetten vraagtekens bij het streven naar winstmaximalisatie, het opvoeren van consumptie en productie en het ontstaan van nieu-

we sociale tweedelingen, met name tussen mensen met en mensen zonder werk.

De aandacht voor het armoedevraagstuk heeft in Nederland geleid tot een groei van de bewustwording dat armoede geen onaanvaardbaar tekort op materieel of financieel gebied alleen is, maar evenzeer een opeenhoping van sociale en culturele hindernissen. Ze doen zich voor op het terrein van sociale zekerheid, wonen, onderwijs, gezondheidszorg en de mogelijkheden tot sociaal verkeer. Zo is ook het bewustzijn toegenomen dat armoede niet alleen de getroffen, maar de hele samenleving raakt. Dat armoede bovendien niet alleen op het persoonlijk of moreel tekortschieten van de betrokkenen kan worden afgewenteld, maar evenzeer een structureel vraagstuk is. Verder dat armoede niet adequaat bestreden kan worden zonder aandacht voor de toenemende rijkdom van de rijken en voor de gewenste ontwikkeling van het economisch systeem en de samenleving.

1.7.3 Waarden en normen

De Nederlandse samenleving wordt gekenmerkt door desoriëntatie op het gebied van waarden en normen. Hun relativiteit krijgt nadruk. Voor hun objectieve grondslag en onderlinge samenhang is beslist minder oog. De overheid beseft dat een veelkleurige samenleving als de Nederlandse gemeenschappelijke waarden en normen nodig heeft. Dit besef is toegenomen, uit zorg over een groei van geweld, criminaliteit en egoïsme en een vermindering van de solidariteit. Voor overheid en politiek is de kerk op dit gebied een gesprekspartner, juist omdat zij leeft uit christelijke waarden. Vooral met het oog op de pedagogische opdracht van het onderwijs en het gezin is de problematiek van waarden en normen in het geding. Voor de bisschoppen is het belangrijk dat eerst fundamentele waarden gezamenlijk onderschreven worden. Bovendien zijn zij attent op de vraag in welke onderlinge samenhang waarden en normen staan. De waardigheid van de menselijke persoon en de menswaardigheid van de

samenleving vormen voor hen fundamentele uitgangspunten. Daarom benadrukten zij in hun brief aan de kabinetsinformatoren van 26 mei 1994 de eerbied voor het leven, de veiligheid, het bezit en de goede naam van de ander en het respect voor de menselijke seksualiteit. Daarom ook wezen zij in de brief *Katholiek onderwijs en de komende tijd* van 28 augustus 1996 op de Bergrede als bron van waarden die in dienst staan van de zorg voor het leven.

Aandacht voor waarden en normen is geen zaak voor Nederland alleen, maar van belang voor de toekomst van Europa. Hierop wezen de Nederlandse bisschoppen in een brief van 11 juni 1997 aan minister-president W. Kok als voorzitter van de Raad van de Europese Unie bij gelegenheid van de vergadering van de Europese leiders in Amsterdam. De bisschoppen namen afstand van de tendens de economie alles te laten overheersen. Zij moet ondergeschikt blijven aan hogere ethische en menselijke waarden. Europa is op de eerste plaats een waardengemeenschap. Motieven als duurzame vrede en verzoening tussen de volken lagen immers ook ten grondslag aan de oprichting van de Europese Gemeenschap. De bisschoppen bepleitten vastlegging van de basisrechten van de Europese burger in het Unieverdrag. Zij pleitten ook ervoor dat de Unie de eigen plaats van de kerken en daarmee gelijk te stellen godsdienstige of levenbeschouwelijke gemeenschappen respecteert als onderdeel van het culturele erfgoed. Zij wezen op de noodzaak van solidariteit met de mensen die onder de armoedegrens leven en op het belang van een klimaat van dialoog in een Europa dat steeds meer een multicultureel en multireligieus karakter krijgt. Waar grenzen wegvallen, is meer gezamenlijke wetgeving nodig, aldus de bisschoppen, met name op medisch gebied, ten aanzien van het milieu en op het terrein van de media. Zij spraken zich uit voor verbreding van de Europese Gemeenschap met landen van Midden- en Oost-Europa. De bisschoppen steunen de inspanningen van de Commissie van Bisschoppenconferenties van de Europese Unie (COMECE) om tot klaarheid te komen over de verhouding tussen

Kerk en Staat in Europa. Woorden van gelijke strekking sprak een vertegenwoordiger van de Bisschoppenconferentie in een lezing op uitnodiging van COMECE op 21 mei 1997 te Brussel. Hij betoogde dat Europa overeenstemming nodig heeft over fundamentele waarden, een hart en een ziel vanuit een complete visie op wat humaan en humaniserend is. De kerk kan helpen de christelijke wortels van Europa te herontdekken, zonder dat dit restauratie van het verleden inhoudt. Thans is vooral spiritualiteit en solidariteit nodig, zodat de menselijke broederschap en zusterschap en de onvervreemdbare waardigheid van de menselijke persoon, beide verankerd in Gods liefde, tot hun recht komen.

Sommige waardengebieden heeft de Bisschoppenconferentie extra onder de aandacht gebracht. Als eerste ervan is het gebied van gerechtigheid, vrede en veiligheid te noemen. De bisschoppen publiceerden in de vredesweek van 1996 een herderlijk schrijven hierover met als titel *Tot vrede in staat?*. Het is ook in een audiovisuele versie uitgebracht. De brief kwam tot stand na consultatie van de geloofsgemeenschap. Wij mogen niet berusten in oorlog, schrijven de bisschoppen. "Vrede is de levensader van de samenleving. In de kerk behoort vrede tot de kern van de zaak. Vrede staat centraal in het Rijk van God, waaraan de kerk dienstbaar is. Geloof in vrede impliceert verantwoordelijkheid voor vrede." Vanuit dit evangelisch perspectief verkennen de bisschoppen in de brief de positieve en negatieve kanten van de huidige internationale situatie. Zij gaan in op de rol van de media. Zij wijzen op het katholieke beginsel dat vrede vraagt om een wereldautoriteit. Zij vragen matigheid in productie en handel van wapens ("genoeg is genoeg"). Ook de rol van de Nederlandse krijgsmacht, de morele criteria voor het gebruik van geweld, de afschaffing van de doodstraf en het selectieve gewetensbezwaar in een beroepsleger komen ter sprake. Het verheugt de bisschoppen dat de Nederlandse krijgsmacht veel zorg besteedt aan de morele implicaties van de militaire professie en activiteit. Christelijke inzet voor vrede vraagt om een vredes-

spiritualiteit, waarin het geloof en het leven van alledag, de liefde tot God en die tot de ander verbonden zijn. In het verlengde van deze brief staat steun aan acties tegen landmijnen en het protest tegen de Franse atoomproeven in 1995.

Een tweede waardengebied betreft de betekenis van de zondag. In de discussies over de Winkelsluitingswet (1994) en de nieuwe Arbeidstijdenwet (1995) hebben de kerken gezamenlijk via de Commissie Interkerkelijk Contact in Overheidszaken (CIO) aangedrongen op handhaving van de zondag als gemeenschappelijke wekelijkse rustdag van de hele samenleving. De zondag heeft een groot sociaal belang en voor veel Nederlanders een religieuze betekenis. Het is een dag van onderling contact, geestelijk herstel en bezinning. De kerken betreuren het dat de nieuwe wetgeving deze waarden aantast. De maatschappelijke devaluatie van de zondag kan niet los gezien worden van de tendens naar een 24-uurseconomie. Deze grijpt steeds verder om zich heen. De bisschoppen zijn verontrust over de gevolgen hiervan voor de samenleving en voor het geestelijk welbevinden van personen en gezinnen. Verdere economisering van het leven wijzen zij van de hand.

Waarden zijn ook in het geding als het gaat om de continuering van de ontwikkelingssamenwerking, de kostenbeheersing in de gezondheidszorg, het milieu, het beleid rond vreemdelingen en asielzoekers. Kerkasiel en de toekomst van de landbouw zijn nieuwe punten van aandacht.

1.7.4 Identiteitsgebonden instellingen

In haar relatie tot de overheid heeft de Rooms-Katholieke Kerk ook te maken met de voorwaarden waaronder identiteitsgebonden instellingen kunnen opereren. In het algemeen staat de positie van deze instellingen onder druk. Processen van bestuurlijke schaalvergroting, oog voor de schaal waarop voorzieningen beschikbaar zijn en decentralisering naar provinciale of lokale overheden maken handhaving van identiteit steeds weer tot een opgave. Het gaat met name om de volgende sectoren.

Hoewel niet elke bijdrage van de katholieke omroep (KRO) aan de vorming van een katholieke mentaliteit even positieve waardering krijgt, is de KRO zeker een belangrijk instrument om vanuit de geloofstraditie het gemeenschappelijk welzijn en de cultuur van dienst te zijn. De pogingen om de zendtijd van de RKK meer te profileren beginnen vruchten af te werpen. In Nederland leeft voorkeur voor een publieke omroep. De invloed van de commerciële omroepen is echter toegenomen en zet ook de positie van identiteitsgebonden omroepen onder druk. De discussie over de organisatiestructuur van de omroepen en over de wetgeving op het terrein van de omroepconcessies vraagt om alertheid van kerkelijke zijde.

Het onderwijs heeft te maken met veel veranderingen. De overheid heeft processen van bestuurlijke schaalvergroting en fusies bevorderd. Haar beleid is gericht op vergroting van de autonomie van scholen en versterking van de invloed van lokale overheden. In verschillende sectoren van het onderwijs is een nieuw systeem van financiering ingevoerd. Bovendien heeft met name het voortgezet onderwijs te maken met ingrijpende wijzigingen in de onderwijsleerprogramma's. Dit heeft invloed op de mogelijkheden van scholen tot vormgeving aan hun katholieke identiteit. Globaal genomen is de positie van het katholiek onderwijs in het Nederlandse onderwijsbestel stabiel gebleven, mede als gevolg van de goede naam van dit onderwijs. Dat neemt niet weg dat de bisschoppen zorgen hebben over de toekomst ervan. Die zorgen betreffen met name de draagkracht van het katholieke onderwijsstelsel gezien de vele opgaven in de komende tijd en het open toelatingsbeleid, de handhaving van het pluralistische onderwijsstelsel in Nederland, de herkenbaarheid en het profiel van het katholiek onderwijs, de betrokkenheid en vitaliteit van de onderwijsgeevenden en het bewustzijn van het mensbeeld en de waarden waaruit dit onderwijs gegeven wordt. Daarom hebben de bisschoppen in hun brief *Katholiek onderwijs en de komende tijd* opgeroepen tot bezinning op het onderwijs. Die bezinning krijgt vorm in

een consultatie. De brief legt vragen en punten van overweging voor ter stimulering van deze bezinning. De Bisschoppenconferentie beschikt in de Nederlandse Katholieke Schoolraad (NKSr) en het College van Bisschoppelijk Gedelegeerden voor het Katholiek Onderwijs over belangrijke organen. In het beleid van de NKSr is identiteit een kwestie van voortdurende zorg. Het aantal diensten en middelen dat katholieke scholen behulpzaam kan zijn bij de vormgeving van hun identiteit neemt toe. De leden van het College van Bisschoppelijk Gedelegeerden zijn met hun bisschoppelijke zending belangrijke schakels tussen het onderwijs en de kerk met het oog op de vormgeving van de identiteit van katholieke scholen. Het besluit van het bisdom Roermond om zich aan te sluiten bij het Algemeen Reglement voor het Katholiek Onderwijs versterkt de interne saamhorigheid.

De Nederlandse overheid subsidieert de geestelijke verzorging in de krijgsmacht, justitiële inrichtingen en verwante instellingen. Geestelijke verzorging in instellingen voor gezondheidszorg is meestal afhankelijk van plaatselijke besturen. De voortdurende druk op de subsidiëring vraagt om waakzaamheid. Op dit terrein is de wettelijke verankering tot stand gekomen of bijna gereed (Kwaliteitswet zorginstellingen, Kaderwet geestelijke verzorging). De verdeling van de geestelijke verzorging tussen de levensbeschouwelijke en godsdienstige organisaties is steeds opnieuw een punt van discussie.

1.8 SAMENLEVING EN CULTUUR

1.8.1 Diaconale inzet

Diaconie is een vorm van verkondiging en bepaalt in belangrijke mate de geloofwaardigheid van het evangelie en de kerk in de samenleving. Veel gelovigen zijn op dit gebied actief, vaak zonder dat het opvalt. In de afgelopen jaren is specifieke aandacht uitgegaan naar het vraagstuk van de armoede, het gevaar van nieuwe maatschappelijke tweede-

lingen, allochtonen, de wereld van de arbeid en de betekenis van ethiek en spiritualiteit in het bedrijfsleven.

De Commissie Justitia et Pax pleitte vóór afschaffing en tégen herinvoering van de doodstraf. Zij zet zich in voor vluchtelingenbeleid, kerkasiel, afschaffing van de doodstraf en de rechtsgang in de kerk.

De Nederlandse afdeling van Pax Christi zag haar internationale vredeswerk toenemen. Het is vooral op daadwerkelijke verzoening en verwerking van trauma's gericht. Pax Christi wil met haar Europese zusterorganisaties een visie op de toekomst van Europa, vooral onder het opzicht van veiligheid, tot stand brengen. In het kader van de vraag om vredesspiritualiteit wordt gezocht naar nieuwe modellen van concrete betrokkenheid bij de bevordering van vrede. Pax Christi zet zich in voor de eerbiediging van de rechten van de mens in landen als voormalig Joegoslavië, Cuba, Colombia, Soedan en het Midden-Oosten en is samen met Amnesty International betrokken bij de aanscherping van de gedragscode van multinationals op dit terrein.

Het landelijk Katholiek Diakonaal Beraad zet zich met name in voor integratie van allochtonen.

Verzoening en vergeving hebben een dimensie die de landsgrenzen overstijgt. Deze thema's waren aan de orde in woorden van de Nederlandse bisschoppen bij gelegenheid van 50 jaar bevrijding, bij de herdenking van de vijftigste verjaardag van de onafhankelijkheid van Indonesië en in de verklaring *Levend uit één en dezelfde wortel* over de verhouding tot het jodendom, uitgegeven in hetzelfde 50ste bevrijdingsjaar 1995. Het bezoek van de aartsbisschop van Tokio kardinaal P. Shirayanagi aan Nederland in 1997 stond in hetzelfde perspectief, evenals de Tweede Europese Oecumenische Assemblée te Graz. Diverse Nederlandse bisschoppen hebben meer dan eens een bezoek gebracht aan de oorlogsgebieden in voormalig Joegoslavië. Ook de tragische gebeurtenissen in Rwanda hadden hun aandacht, onder meer in een brief aan hun collega-bisschoppen aldaar van 13 mei 1994.

De Nederlandse kerkprovincie was

betrokken bij drie grote conferenties van de Verenigde Naties: de Wereldbevolkingsconferentie te Caïro, de Sociale Top in Kopenhagen en de Wereldvrouwenconferentie te Peking.

Op verzoek van het episcopaat verzorgde de Unie van Katholieke Bonden voor Ouderen (Unie KBO) in 1993 een brochure over zinvol en menswaardig oud worden. De Bisschoppenconferentie heeft in 1995 een Netwerk Ouderenbeleid ingesteld. Het geeft de bisschoppen informatie en advies over de ontwikkelingen met betrekking tot de positie van ouderen, de zorg die zij nodig hebben en het pastoraat.

Op verzoek van het episcopaat heeft de interkerkelijke stichting De Regenboog in 1997 een boekje voor parochies met objectieve informatie over de gevaren van verslaving, met name aan drugs, samengesteld. Ook de vraag hoe parochies kunnen bijdragen aan het voorkomen van drugsverslaving, komt erin aan de orde.

Parochies zijn eveneens gestimuleerd bij te dragen aan de opvang van ex-gedetineerden.

Op het Landelijk Pastoraal Overleg werd aandacht besteed aan de samenhang tussen diaconie en de geloofwaardigheid van de kerk en haar boodschap.

1.8.2 Identiteit van katholieke maatschappelijke organisaties

De laatste 30 tot 40 jaar zijn katholieken beslist minder zichtbaar en herkenbaar aanwezig in de Nederlandse samenleving en cultuur. Verschillende factoren zijn daar debet aan. Fusies en schaalvergrotingen onder druk van de overheid in onderwijs, gezondheidszorg en andere sectoren hadden een nivellerend effect op de identiteit. Ook de verlegenheid van katholieken om hun identiteit tot uiting te brengen, bevordert door een klimaat van secularisatie en door de richtingenstrijd in de kerkprovincie, speelt een rol. Onderzoek wijst uit dat doorsnee Nederlandse katholieken in hun opvattingen en gedrag zich nauwelijks onderscheiden van andere Nederlanders. Het gevaar is niet denkbeeldig dat de religieuze traditie geruisloos wordt prijsgegeven en katholieken zich kritiekloos aanpassen aan de heers-

ende cultuur.

In de tweede helft van de jaren tachtig is een tegenbeweging op gang gekomen, die in de afgelopen jaren is versterkt. Er is gewerkt aan bundeling van krachten en netwerkvorming en aan een vormingsaanbod op het grensvlak van geloof, samenleving en cultuur. Er zijn vraagtekens gezet bij de onzichtbaarheid van katholieken. De bezinning op profilering, inhoudelijke oriëntaties en een eigentijdse katholieke leefstijl begint op gang te komen. Waardevolle bijdragen zijn geleverd door de Katholieke Raad voor Kerk en Samenleving (KRSK), het Verband van Katholieke Maatschappelijke Organisaties (VKMO), de Radboudstichting en meerdere andere academies en genootschappen. Een zekere kentering in het maatschappelijk en cultureel klimaat draagt daartoe bij. De distantie en de onverschilligheid ten opzichte van godsdienstigheid is in de jaren negentig verminderd. Bij bepaalde groeperingen is een nieuwe, zij het voorzichtige onbevangenheid voor religiositeit en zingeving waar te nemen. Daardoor ontstaat ruimte voor het levensbeschouwelijke gesprek, bezinning en spiritualiteit. Bovendien daagt de aanwezigheid van andere godsdiensten en levensbeschouwingen in Nederland christenen uit zich herkenbaar en geloofwaardig te laten zien.

Op deze wijze spant de kerk zich in samenleving en cultuur te doordringen met de geest van het evangelie. Zij beseft dat zij zeker niet alle gebieden bereikt. Met name de mogelijkheden op het gebied van kunst, muziek en architectuur verdienen een stimulans. Ook de kansen die nieuwe media in dit opzicht bieden, worden verkend. Van kerkelijke zijde wordt gestreefd naar een optimaler gebruik van de media die met de rooms-katholieke geloofsgemeenschap verbonden zijn.

1.8.3 Huwelijk en gezin

In 1994 heeft de Bisschoppenconferentie de Bisschoppelijke Contactcommissie voor Huwelijk en Gezin opgericht. De Commissie behartigt de pastorale, leerstellige, diaconale en sociaal-politieke aspecten van huwelijk en gezin en verzorgt contacten met personen en

organisaties die zich voor de fundamentele waarden van huwelijk en gezin inzetten. In het kader van het Internationaal Jaar van het Gezin (1994) is onder de titel *Geroepen tot saamhorigheid* een *Een-twee-eeën*-katern verschenen. Daarin wordt op basis van de aanbevelingen van de Pauselijke Raad voor het Gezin de betekenis van het gezin belicht en staat een overzicht van pastorale projecten voor huwelijk, gezin en relatievorming. Verder hebben de Nederlandse bisschoppen in een voorleesbrief gewezen op de fundamentele betekenis van het gezin voor de samenleving, de verankering van huwelijk en gezin in Gods schepping en de openheid van het gezin voor anderen. In datzelfde jaar brachten zij een herderlijk schrijven over het huwelijk uit *In God verbonden*. Daarin wordt onder meer de sacramentaliteit van het huwelijk als de invoeging van de levensgeschiedenis van twee mensen in Gods geschiedenis met de mensheid belicht. In april 1996 vond in 's-Hertogenbosch het jaarlijkse Europees Gezinscongres plaats, dat door kardinaal Lopèz Trujillo werd geopend.

In voorbereiding zijn notities over huwelijksvoorbereiding, de situatie van gemengde huwelijken en de pastorale zorg rond echtscheiding. Er zal contact gelegd worden met een aantal lokale initiatieven op het terrein van de beleving van huwelijk en gezin vanuit het geloof.

De sterke vermindering van het aantal kerkelijke huwelijken en het nog steeds groeiend aantal echtscheidingen zijn voor de bisschoppen punten van ernstige zorg. In Nederland is ook een betrekkelijk groot aantal gemengde huwelijken. In 1996 was 18,4% van de in de Rooms-Katholieke Kerk gesloten huwelijken gemengd.

1.8.4 Missie en ontwikkelingswerk

Ordes en congregaties hebben vanouds grote verdiensten op het terrein van missie en ontwikkelingswerk. Zij continueren hun bijdrage naar vermogen in goede verstandhouding met plaatselijke kerken.

De afgelopen jaren zijn gekenmerkt door krachtenbundeling, reorganisatie

en heroriëntatie. De Bisschoppelijke Vastenactie Nederland en CEBEMO gingen samenwerken in BILANCE en in breder verband met Mensen in Nood en MEMISA in CORDAID. Op deze wijze hopen de organisaties het hoofd te bieden aan een verzwakkende financiële basis, adequaat in te spelen op de nieuwe verdeelsleutel bij de toekenning van overheids gelden, deskundigheid te bundelen en efficiënter in te spelen op de groeiende vraag om hulp voor geteisterde gebieden en om duurzame ontwikkeling.

Het vanzelfsprekende missionaire bewustzijn van de Nederlandse katholieken is minder geworden. Missie vindt plaats in wederkerigheid, zoals vorm krijgt in uitwisselingsprogramma's en onderlinge contacten tussen bisdommen en parochies hier en elders. Inhoudelijk vindt heroriëntatie plaats. Er is dringend behoefte aan bezinning op de aard van de missionaire opdracht, op de vormgeving eraan in Nederland, aan missionaire educatie en aan een nieuw evenwicht tussen de diaconale, de verkondigende en de gemeenschap opbouwende aspecten van missie. In de Bisschoppelijke Brief *God met ons*, uitgekomen bij gelegenheid van het Christusjaar, hebben de bisschoppen de unieke betekenis van Jezus Christus als verlosser van de wereld in het licht gesteld.

1.8.5 Wetenschap en universiteit

De Bisschoppenconferentie is met de besturen van de katholieke universiteiten en van de Fontys Hogescholen (voorheen Hogeschool Katholieke Leergangen Tilburg), in overleg over de apostolische Constitutie *Ex corde ecclesiae*. De betekenis van de constitutie wordt erkend. De besprekingen erover dragen ertoe bij dat de instellingen meer oog krijgen voor de profilering van hun identiteit. De Radboudstichting geeft een waardevolle stimulans aan de katholieke inbreng in het universitaire leven. Dit gebeurt via bijzondere leerstoelen in filosofie of theologie, thans aan alle 14 openbare universiteiten, door bevordering van het studentenpastoraat in de universiteitssteden en door faciliteiten voor studie en onder-

zoek op het grensgebied van wetenschap en christelijk geloof. Aan studiecentra van katholieke universiteiten is de katholieke identiteit eveneens voorwerp van gesprek, vorming en onderzoek.

C. Oecumene en interreligieuze dialoog

1.9 OECUMENE

Oecumene blijft een prioriteit van de Bisschoppenconferentie. De weg naar de zichtbare eenheid der kerken verkeert thans in een fase van gestaag weg-nemen van misverstanden en vergroting van innerlijke openheid voor elkaar. Spectaculaire stappen hebben zich niet voorgedaan. Bij een aantal gelovigen leeft ongeduld over het uitblijven van de eenheid. Oecumene is thans vooral een zaak van kleine stappen die alles bijeen de basis voor de eenwording tussen de kerken bevorderen. Het *Oecumenisch Directorium* (1993) en de encycliek *Ut unum sint* van paus Johannes Paulus II (1995) zorgden voor een stimulans. Soms vroegen ontwikkelingen in de katholieke gemeenschap zo veel aandacht dat het contact met andere kerken tijdelijk op de achtergrond raakte. De Rooms-Katholieke Kerk in Nederland neemt echter van harte deel aan de vele oecumenische contacten en samenwerkingsverbanden waarin zij op kerkprovinciaal en lokaal niveau betrokken is. In dit verband kan worden gewezen op het lidmaatschap van de Raad van Kerken, de samenwerking in de Commissie Interkerkelijk Contact in Overheidszaken en het werk van de Sint Willibrordvereniging en van Aktie en Ontmoeiting Oosterse Kerken. Een punt van zorg blijft of in de praktijk de richtlijnen van het *Oecumenisch Directorium* met betrekking tot deelneming aan elkaars vieringen voldoende bekend zijn en gevolgd worden.

1.9.1 Raad van Kerken

Naar aanleiding van het 50-jarig bestaan is in de Wereldraad van Kerken

is een proces van bezinning op de toekomst op gang gekomen. Naar aanleiding hiervan en van het feit dat de voornaamste protestantse kerken in ons land bezig zijn zich tot één kerk te verenigen, is ook de Raad van Kerken in Nederland zich op haar toekomst aan het bezinnen. De bisschoppen zien de structuur en de basisformule van de Raad graag in deze bezinning aan de orde gesteld. Structureel is de Raad van Kerken een afspiegeling van de veelheid van kerken in Nederland. Een vraag van de bisschoppen is hoe deze afspiegeling beter in overeenstemming kan worden gebracht met de omvang van de kerken, zodat een eenzijdig imago van de Raad wordt vermeden. De basisformule waartoe de kerken in Nederland zich bekennen, bevat geen verwijzing naar de Drie-eenheid. Ook dat zien de bisschoppen graag anders.

In de afgelopen periode heeft de Raad van Kerken zich sterk gemaakt voor de bestrijding van armoede in Nederland, verbetering van de positie van vrouwen in samenleving en kerken en voor uitgeprocedeerde asielzoekers. De bisschoppen zijn niet akkoord gegaan met voorstellen over oecumenische doopliturgie en een nieuwe vertaling van het credo van Nicea-Constantinopel. De Raad is versterkt met een werkgroep Medische Ethiek, een wens ook van de bisschoppen, die zal nagaan of een gezamenlijk spreken van de kerken over medisch-ethische zaken mogelijk is. In de sectie geloofsvragen wordt de multilaterale oecumenische dialoog gevoerd. Ter sprake waren onder meer de doorwerking van de Lima-verklaringen, *communicatio in sacris*, bisschopsambt, kerk en jodendom, de betekenis van vrouw- of man-zijn voor de beoefening van theologie, charismatische bewegingen en het rooms-katholieke standpunt over de wijding van vrouwen tot priester, zoals verwoord in *Ordinatio sacerdotalis*. Belangrijk was ook de voorbereiding van de Tweede Europese Oecumenische Assemblée te Graz over verzoening als gave van God en bron van nieuwe leven. De Raad beschouwt de assemblée als beginpunt van verzoening op allerlei gebied, die in Nederland een volgende impuls zal krijgen op de

Derde Kerkendag op 25 april 1998 te Kampen.

1.9.2 Bilaterale contacten

Kerkelijke leiders van de grote protestantse kerken in Nederland en de Rooms-Katholieke Kerk ontmoeten elkaar regelmatig. Het bilateraal oecumenisch gesprek vindt plaats in de Commissie Dialoog Reformatie-Catholica. De Commissie studeert op ecclesiologische vragen die van belang zijn voor de verhouding tussen de Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden enerzijds en de Oud-Katholieke Kerk en de Rooms-Katholieke Kerk anderzijds. In 1994 sloot de Commissie een eerste fase van haar werk af. Die bestond uit een kritische studie van de internationale oecumenische dialoog tussen gereformeerden en rooms-katholieken over de weg naar een gemeenschappelijk kerkbegrip. De Commissie is thans aan een tweede fase van haar werkzaamheden begonnen. Op de agenda staat een studie van de universele en lokale aspecten van de kerk.

1.9.3 Bijbel

De bisschoppen zijn in 1993 akkoord gegaan met deelname van katholieke zijde aan een oecumenische vertaling van de bijbel. De Katholieke Bijbelstichting werkt daarin samen met het protestantse Nederlands Bijbelgenootschap. De uitvoering neemt vermoedelijk tien jaar in beslag. In voorbereiding is het Jaar met de Bijbel (najaar 1998 – najaar 1999) dat zowel binnen als buiten de kerken de omgang met de bijbel wil stimuleren.

1.10 INTERRELIGIEUZE DIALOOG

De Nederlandse samenleving is in de jaren tachtig en negentig in toenemende mate multicultureel en multireligieus geworden. Dat daagt ook christenen uit te laten zien wie zij zijn en waar zij voor staan. Er zijn directe contacten

van de Rooms-Katholieke Kerk met andere godsdiensten en contacten in het kader van secties of werkgroepen van de Raad van Kerken.

1.10.1 Jodendom

De aandacht voor de relatie met het jodendom is in de afgelopen jaren hoger op de agenda van de bisschoppen komen staan. In 1993 is de Bisschoppelijke Commissie voor betrekkingen met het Jodendom (BCJ) opgericht. Dit is gebeurd na overleg met vertegenwoordigers van de Nederlandse Joodse Kerkgenootschappen en de Katholieke Raad voor Israël (KRI). In 1994 werd de KRI een katholieke instelling, die onder meer de rooms-katholieke vertegenwoordiging in het Overlegorgaan van Joden en Christenen in Nederland behartigt. In 1995, het jaar waarin de bevrijding werd herdacht, richtten de bisschoppen zich tot de gelovigen met een Woord over de verhouding tot het joodse volk met als titel *Levend uit één en dezelfde wortel*. De bisschoppen merken daarin op dat de joodse godsdienst voor christenen een wezenlijke, een blijvende betekenis heeft. Ten opzichte van de rol van het jodendom in Gods geschiedenis met de mensen past een houding van respect en bescheidenheid. De bisschoppen beschouwen een traditie van theologisch en kerkelijk anti-judaïsme als bijdrage aan een klimaat waarin de Shoah kon plaatsvinden, keuren deze traditie af en betreuren de gevolgen ervan. Zij benadrukken het belang van kennis van het jodendom en gesprek met zijn vertegenwoordigers als bijdrage aan een hernieuwd begrip van de kerk. In de joodse gemeenschap kreeg de verklaring een positieve ontvangst. Er zijn diverse ontmoetingen op gevolgd. De officiële erkenning door de Heilige Stoel van de staat Israël heeft eveneens bijgedragen aan een beter klimaat. In rooms-katholiek Nederland als geheel is aandacht voor de betekenis van het joodse volk echter nog geen gemeengoed. Voorlichting en educatie blijven nodig.

1.10.2 Andere godsdiensten

De moslims nemen een belangrijke plaats in onder de Nederlandse bevol-

king. In de samenleving groeit het respect voor de uitingen van hun godsdienstigheid. Hun godsgeloof betekent een band met het christendom. Vanuit de Rooms-Katholieke Kerk vindt contact met islamitische gemeenschappen vooral plaats via het Bureau Relatie-opbouw Moslims-Christenen van de Stichting Cura Migratorum en via de sectie Interreligieuze Ontmoetingen van de Raad van Kerken. Het onderling gesprek begint op gang te komen. Het gaat vooral over praktische zaken als het huwelijk en problemen van gezinnen. De vraag om informatie over het christendom groeit. In theologische studieprogramma's heeft de aandacht voor de islam een vaste plaats gekregen.

Relaties met andere godsdiensten vinden ook plaats in het kader van de Raad van Kerken. Opvallend is de aantrekkingskracht van het boeddhisme, ook onder rooms-katholieken. Sommige monniken en monialen zijn betrokken bij interreligieuze ontmoetingen.

2. Cijfers en achtergronden

Welke cijfermatige ontwikkelingen hebben de afgelopen jaren in de

Rooms-Katholieke Kerk in Nederland plaatsgevonden? Hoe worden die ontwikkelingen verklaard? Welke ontwikkelingen zijn er in kerk en samenleving te verwachten? Antwoord op deze vragen geeft een beeld van de sociale en culturele situatie waarin rooms-katholiek Nederland zich thans bevindt. In het volgende komen eerst enkele statistische gegevens aan de orde, daarna enkele achtergronden in kerk, samenleving en cultuur.

2.1 STATISTISCHE GEGEVENS

Statistische gegevens met betrekking tot de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland worden verzameld en verwerkt door het Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut (KASKI). De voornaamste staan hieronder.

Deze gegevens staan in grotere verbanden. De volgende ontwikkelingslijnen tekenen zich af.

2.1.1 Verdere daling kerkelijkheid

Het lijkt geen twijfel dat de buitenkerkelijkheid in Nederland over lange termijn gezien is toegenomen. Vooral de

Per	31-12-'92	31-12-'93	31-12-'94	31-12-'95	31-12-'96
Totale bevolking	15.239.119	15.341.506	15.422.842	15.493.889	15.567.107
Aantal rooms-kathol.	5.529.346	5.518.421	5.459.790	5.385.285	5.292.335
Percentage	36,3%	36,0%	35,4%	34,8%	34,0%
Levend geboren	196.734	195.748	195.611	190.513	189.521
Gedoopt	50.173	48.364	48.167	46.428	44.924
Percentage	25,8%	24,7%	24,6%	24,4%	23,7%
Toetreding of doop volw.	961	1.004	1.058	1.033	920
Eerste communie	44.836	44.302	44.167	45.001	43.871
Vormsel	37.331	36.302	33.360	32.172	31.393
Kerkelijke huwelijken	17.546	15.836	14.748	14.070	13.385
Kerkelijke uitvaarten	38.252	39.615	39.262	39.639	39.291
Misbezoek weekend	12,6%	12,0%	11,8%	11,3%	11,0%

grote kerken bemerken dat hun ledental afneemt. Volgens schattingen, steunend op een verschillende onderzoeksvraag, behoort thans 40% (Centraal Bureau voor de Statistiek) tot 60% (Sociaal en Cultureel Planbureau) van de bevolking niet tot een kerk of een godsdienstige groepering. Het onderzoek *God in Nederland* (1997) schat dat in de afgelopen 30 jaar het ledental van de grote kerken met ongeveer 100.000 per jaar is verminderd.

In de kerkelijke administratie staat ongeveer 35% van de Nederlandse bevolking als rooms-katholiek genoteerd. Volgens het onderzoek *God in Nederland* zegt slechts 21% van de Nederlanders tot de Rooms-Katholieke Kerk te behoren. De daling van de kerkelijkheid lijkt zich zeker door te zetten. Daarop wijst dat tussen de 20 en 25% van de kinderen die geboren worden, in de Rooms-Katholieke Kerk het doopsel ontvangen. Prognoses van het Sociaal en Cultureel Planbureau voorzegen dat in 2020 nog maar een kwart van de Nederlandse bevolking christen zal zijn. Als de verhouding tussen protestanten en rooms-katholieken ongeveer gelijk blijft, zal iets meer dan de helft van die christenen rooms-katholiek zijn, dus ongeveer een achtste van de Nederlanders.

2.1.2 Stabiliserende participatie

Ook het kerkbezoek is afgenomen en neemt verder af, zeker gerelateerd aan de totale Nederlandse bevolking. Maar deze daling gaat minder snel dan in de jaren zestig en zeventig. Vanaf 1983 is een stabilisering zichtbaar. Bovendien vindt dit proces niet overal in Nederland tegelijkertijd in dezelfde mate plaats. In homogeen rooms-katholieke gebieden is de daling later begonnen. In de diaspora is het kerkbezoek in het weekend al jaren relatief hoog. Er is een groot aantal vrijwilligers en vrijwilligsters in parochies actief is. Naar schatting werden in 1995 509.000 parochiële taken door 338.500 personen vervuld. Velen zijn al jaren actief. Een vrijwilliger besteedt gemiddeld 12,5 uur per maand aan activiteiten voor een parochie. Toch komt hier ook een grens in zicht, zeker gezien de toenemende

vergrijzing onder vrijwilligers en de groeiende werkdruk.

In de grote inzet van vrijwilligers verschilt de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland van de kerk in andere Europese landen. Sommigen brengen dit in verband met een 'calvinistische' instelling van de Nederlandse katholieken, anderen met de Noord-Nederlandse traditie van de burgerschapscultuur. Overdreven gezegd komt het erop neer dat wie niets aan de kerk 'doet', zich ook niet als lid beschouwt, maar dat wie zich wel als lid beschouwt, naar vermogen 'er ook iets aan doet'. Dit blijkt ook uit de financiële bijdragen.

2.1.3 Verschuivende geloofsopvattingen

Sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar verschuivingen in de geloofsopvattingen van katholieken leveren een minder duidelijk beeld op. In de jaren zestig en zeventig is een drastische afname van de instemming met traditionele christelijke geloofsopvattingen waar te nemen. In de jaren tachtig en negentig ligt dat anders. Onderzoekers constateren dat een toenemend deel van de rooms-katholieken wat genoemd wordt 'een binnenwereldlijke duiding' van het bestaan van God, van de dood en van de vraag naar de zin van het lijden onderschrijft. Tegelijkertijd wordt een transcendente duiding van Gods bestaan of leven na de dood door hen niet afgewezen, maar wel minder expliciet onderschreven. Slechts als het gaat om geloofsopvattingen in een vage algemeen religieuze zin is er onder rooms-katholieken sprake van een tendens tot stabilisatie. De secularisatie lijkt op dit gebied iets minder snel te gaan dan op het terrein van de kerkelijkheid. De teruggang van de kerken kan niet verklaard worden louter uit het wegvallen van religie en geloof. Men zou kunnen zeggen dat er meer geloofd wordt dan naar de kerk gegaan.

Het Nederlands katholicisme is vooral praktisch van inslag. De bereidheid van katholieken om een helpende hand toe te steken aan mensen in hun omgeving is groot. De aandacht voor kennis en begrip van het geloof is verhoudingsgewijze geringer.

2.2 ACHTERGRONDEN

2.2.1 Van volkskerk naar vrijwilligerskerk?

Als achtergrond van deze verschuivingen wijst men op de ontwikkeling van volkskerk naar vrijwilligerskerk. De volkskerk is een samenhangende leefwereld die het hele leven van de gelovigen overkoepelt en richting geeft op cultureel, sociaal en persoonlijk vlak. Een gelovige is lid ervan op grond van geboorte. Tot en met de jaren vijftig was de volkskerk de heersende sociale gestalte van de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland. In de laatste decennia zijn kerkelijk lidmaatschap, deelname aan het kerkelijk leven en geloven echter steeds meer een zaak van individuele keuzevrijheid en verantwoordelijkheid geworden. Een keuze moet steeds weer gemaakt worden. Allerlei factoren bepalen hoe een concrete keuze uitvalt en deelname aan kerkelijk leven gestalte krijgt.

De verschuiving van volkskerk naar vrijwilligerskerk zegt iets over de verhouding tussen het Nederlandschap en de kerkelijkheid van Nederlandse rooms-katholieken. In de volkskerk was men op de eerste plaats rooms-katholiek, en pas als zodanig Nederlander. In de vrijwilligerskerk ligt dat andersom. Toen in de jaren zestig de Nederlandse katholieken het doel van hun emancipatiestrijd werkelijkheid zagen worden en volwaardig aan het maatschappelijke en culturele leven deelnamen, verviel de noodzaak om zich maatschappelijk als katholiek te profileren. Hoewel er tekenen zijn van een zekere kentering, verschilt de oriëntatie en het gedrag op religieus en ethisch terrein van de gemiddelde Nederlandse katholiek nauwelijks van dat van vele andere Nederlanders. Omdat de meeste rooms-katholieke behoren tot de middengroepen in de Nederlandse samenleving, is dat ook niet verwonderlijk. Men kan in dit verband de vraag stellen of de overgang naar de vrijwilligerskerk door veel rooms-katholieken wel gemaakt is. Is niet eerder een Nederlandse variant van *civil religion* aan het daglicht getreden?

2.2.2 Voortgaande secularisatie

Ontwikkelingen op het gebied van geloof en kerk worden verklaard vanuit theorieën over de modernisering van het leven in het Westen. Secularisatie en individualisering beschouwt men als onderdelen ervan. Het proces is al enkele eeuwen in Europa gaande, maar pas sinds enkele decennia op grote schaal in de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland merkbaar. Vaak werd ervan uitgegaan dat het niet mogelijk is tegelijk gelovige en modern mens te zijn. Secularisatie in individualisering gaan in de Nederlandse Rooms-Katholieke Kerk onverminderd verder.

Daarnaast groeit het besef dat de kerk in het verleden op diezelfde modernisering heeft geantwoord met de vorming van gesloten subcultuur. Bovendien realiseert men zich meer en meer de ambiguïteit van de modernisering en de vooruitgang. Er doen zich in de samenleving tendensen voor die wijzen op meer gevoeligheid voor waarden, voor het sacrale, voor traditie en gemeenschap, voor heteronomie. Zo kan een bodem ontstaan voor een positieve respons op religiositeit. De nadruk op zelfbeschikking bijvoorbeeld, hoezeer van belang in het menselijk leven, krijgt een tegenwicht in hernieuwd besef van wederkerige afhankelijkheid in zorg en aandacht voor elkaar. In de samenleving begint het besef te groeien dat haast, snelheid, consumptie en roes niet vol te houden zijn. Men begint te ontdekken dat stilte, rust, ontvankelijkheid, soberheid en trouw ook belangrijk zijn.

2.2.3 Religieuze markt?

De Nederlandse samenleving heeft een sterk multicultureel en multireligieus karakter gekregen. Dat betekent voor de kerk dat zij zich in een soort 'marktsituatie' bevindt. Gelovigen kunnen het pluralisme als bedreiging zien, maar ook als uitdaging om zich actief te manifesteren. Die uitdaging is in een pluralistische situatie effectiever op te nemen dan in omstandigheden waarin de kerk een vrijwel homogene positie heeft. Een voorwaarde is dat zij een aanbod van voldoende kwaliteit en kwantiteit heeft. Zorgwekkend in dit verband is

het dalend aantal en de vergrijzing van werkers in kerk en pastoraat.

2.2.4 Publieke presentie en plaatselijke gemeenschap

Uit onderzoek blijkt dat secularisatie en individualisering een steeds grotere incongruentie tot gevolg hebben tussen de aanwezigheid van de kerk op het publieke forum en haar aanwezigheid in het persoonlijk leven. Dit kan fnuikend zijn voor de geloofsgemeenschappen ter plaatse. De rol van de kerken in het publieke debat en hun maatschappelijke activiteiten worden in Nederland positief gewaardeerd. Informatie van kerkelijke zijde wordt betrouwbaar geacht. Veel Nederlanders zijn van mening dat de kerken van zich moeten laten horen. Daartegenover staat dat gelovigen zich vrijer opstellen tegenover de kerk voor wat betreft het persoonlijk leven. Op dit vlak verwachten Nederlanders ook weinig van de kerk en van de geestelijkheid. Dit kan doorwerken in de geloofsgemeenschappen ter plaatse. Soms is de traditionele parochiestructuur aangetast, waarbij ook het tekort aan priesters, de vergrijzing van een parochie en de tendens onder gelovigen aansluiting te zoeken bij een parochie of gemeenschap elders van invloed zijn. Maar er zijn ook plaatsen waar het parochielevens een nieuw elan laat zien. Er vormen zich bovenparochiële verbanden. Concrete geloofsgemeenschap doet zich voor in een verscheidenheid van gestalten: allereerst als parochie, daarnaast in de vorm van kleine groepen, bewegingen in de kerk, groepen rond abdijen, bezoek aan manifestaties en als engagement met spirituele instituten. Gelovigen sluiten zich erbij aan op grond van wat zij existentieel voor zich van belang achten.

3. Uitdagingen en aandachtspunten

In het volgende staan de voornaamste uitdagingen bijeen waarvoor de Nederlandse kerkprovincie zich naar het

inzicht van de bisschoppen in de komende jaren gesteld ziet. Zij beschouwen ze als prioriteiten van beleid naast al datgene wat in de gewone gang van kerkelijke zaken en oecumenische contacten aandacht van de Bisschoppenconferentie krijgt of nodig heeft. De aandacht gaat eerst uit naar de geloofsgemeenschap zelf, daarna naar haar verhouding tot de samenleving en de overheid.

A. Binnen de Rooms-Katholieke Kerk

3.1 EVANGELISATIE EN VERKONDIGING

3.1.1 Evangelisatie

In het vorige Ad Limina-rapport hebben wij opgemerkt dat in Nederland het besef gegroeid is “dat de missionaire opdracht van de kerken primair in Nederland ligt”. Tevens merkten wij op dat “uit reacties op oproepen tot een hernieuwde evangelisatie vaak wantrouwen blijkt”, mede vanwege de gevoeligheid in onze cultuur voor individualiteit en dialoog. Sindsdien is bezinning op evangelisatie op gang gekomen, onder meer in het Landelijk Pastoraal Overleg. In die bezinning is het krediet voor de hernieuwde evangelisatie enigszins toegenomen.

De Nederlandse situatie is niet fundamenteel anders dan vijf jaar geleden. In onze hoogontwikkelde, gesecculariseerde, pluralistische en steeds sterker individualiserende cultuur is en blijft een missionair getuigenis noodzakelijk. Het moet helder zijn, krachtig en volwassen. Het is eveneens duidelijk dat het in gesprek en dialoog met anderen moet plaatsvinden. Zonder dialogale

instelling mist het op voorhand elk effect.

Wij zijn er nog niet uit hoe de evangelisatie in Nederland het beste gestimuleerd kan worden. Er doet zich een spanning voor tussen de kerk die naar binnen op de eigen gemeenschap gericht is en de kerk die zich ook tot de

samenleving buiten haar richt. Alle kaarten zouden gezet kunnen worden op de vorming van een krachtige kerk-gemeenschap. Soms dromen wij van een gemeenschap die de polarisatie achter zich heeft gelaten en de onderlinge eenheid heeft hervonden in banden van geloof, hoop en liefde en in haar roeping tot heiligheid. Wij dromen dat zij missionair is door haar uitstraling en aantrekkingskracht op buitenstaanders uitoefent. Zo kan kerkelijke gemeenschapsvorming zelf een vorm van evangelisatie zijn. Maar de kerk mag nooit een instituut worden dat alleen maar voor de eigen leden zorgt. Zij dient ook zoveel mogelijk energie te steken in het contact met buitenstaanders. Haar zending om het evangelie op een geloofwaardige wijze uit te dragen vraagt dat zij een band met hen aangaat van gesprek en dienstbetoon. Die zending vraagt dat zij deelneemt aan het openbare debat over de fundamentele waarden in het samenleven en onderzoekt wat de tekenen van de tijd voor haar zending en zelfbegrip betekenen. Niet elke 'buitenstaander' denkt en leeft op dezelfde wijze. Het contact met hen ervaart de geloofsgemeenschap als een uitnodiging tot respect voor de verschillende leef- en denkwijzen. In zekere zin haalt zij in de band die zij met hen aangaat, diversiteit naar binnen. Dat kan tot gevolg hebben dat onderlinge gelijkgezindheid en vertrouwde geloofstaal aan vanzelfsprekendheid verliezen.

Het is duidelijk dat evangelisatie in een klimaat van dialoog aan de ene kant vraagt om behoud van identiteit en herkenbare gemeenschap. Het is duidelijk dat evangelisatie aan de andere kant vraagt om openheid en respect voor de overtuigingen en levensoriëntaties van anderen. Dit is een van de moeilijkste opgaven waarvoor wij staan. Wij moeten vermijden dat wij onszelf opsluiten in de eigen gemeenschap. Wij moeten ook vermijden dat we zo open zijn dat wij onze identiteit verliezen. Een goed evenwicht tussen beide is een precaire zaak, maar daarom ook een kostbaar goed. Precies in de realisering van dat evenwicht zijn wij in de volle zin van het woord 'katholiek'. Wij zullen als bisschoppen en als geloofsgemeenschap daarnaar met elkaar nog verder moeten

zoeken.

Er moet gezocht worden naar een juiste aansluiting voor de boodschap van het evangelie. Wij kunnen de diverse groepen en situaties die wij op het oog hebben, niet bereiken met één en dezelfde vorm van het evangelisch getuigenis dat ons is overgeleverd. Wij moeten steeds zoeken naar verschillende geschikte vormen. In het ene geval zijn gesprek en dialoog een juiste weg. In het andere geval gaat het om daadwerkelijke hulpverlening of bevordering van gerechtigheid in de samenleving als geheel. In sommige situaties is pastoraat een goede gelegenheid om mensen met het heil in Christus in contact te brengen. In weer andere situaties is er van een precatechumenale situatie sprake, een latente interesse voor het evangelie of een vraag om basisinformatie over het christelijk geloven. Wij zullen duidelijker moeten onderscheiden wat in de verschillende situaties van ons gevraagd wordt met het oog op ons missionair getuigenis.

Van belang is dat deze diverse wegen van evangelisatie worden gezien als verschillende wegen van dezelfde evangelisatie. Evenzo dat degenen die zich namens de geloofsgemeenschap in het bijzonder inzetten voor één van deze wegen, zich erkend en gesteund weten door hen die andere wegen behartigen. Gebrek aan onderlinge erkenning ondergraaft een geloofwaardige vervulling van onze missionaire opdracht.

3.1.2 Catechese

De veranderingen op het terrein van geloven en kerk in rooms-katholiek Nederland zijn meermaals in verband gebracht met catechese. Als oorzaken van de crisis noemt men dan zowel een gebrek aan catechese als een gebrekkige catechese. Natuurlijk is catechese geen toverwoord dat van het ene op het andere moment de crisis verhelpt. Dit neemt niet weg dat catechese als beleidsterrein van de bisschoppen tot nu toe onderontwikkeld is en dat er op dat terrein tegelijk grote verwachtingen leven.

Verschuivende factoren belemmeren de beleidsvoering op dit gebied. Twee factoren zijn in het bijzonder van belang. Op de eerste plaats is de Bis-

schoppenconferentie er tot nu toe niet voldoende in geslaagd een landelijk beleid te formuleren over de aard, doelen, prioriteiten en middelen op catechetisch terrein. Het is haar niet gelukt een landelijk bulletin voor (parochie)catechese uit te brengen. Diocesaan beleid op catechetisch gebied krijgt prioriteit. Maar het beleid van de diverse bisdommen divergeert onderling nog te zeer. Het gesprek over de onderlinge afstemming moet worden voortgezet, waarbij rekening te houden is met de eigen historisch gegroeide culturele, sociale en christelijke situatie van elk bisdom. Een tweede factor houdt verband met een karaktertrek van het Nederlands katholicisme. In de praktijk van onze geloofsbeleving kregen liturgie, diaconie en gemeenschapsvorming verhoudingsgewijze meer nadruk. Catechese was bijna geheel uitbesteed aan de school en bleef beperkt tot de schooltijd. Maar weinigen zagen in dat catechese vraagt om de bereidheid permanent te leren en om voorzieningen die dat mogelijk maken.

In deze situatie begint verandering te komen. Er zijn in de afgelopen jaren enkele kleine stappen gezet ter verbetering. Een belangrijk speerpunt is de parochiecatechese. Het Landelijk Pastoraal Overleg heeft in zijn vorige zittingsperiode een stimulans daartoe gegeven. Diverse bisdommen hebben een beleid op dit gebied geformuleerd. Zij wensen dat catechese hoger op de agenda van een parochie komt te staan. Priesters en pastorale werkers en werkers worden opgeroepen catechetische taken ook feitelijk in hun werkzaamheden meer prioriteit te geven. Er dienen nog meer vrijwilligers gevormd te worden voor taken op dit terrein. Om het geloofsonderricht in de parochies een meer structurele inbedding te geven hebben de bisschoppen besloten in hun bisdommen de mogelijkheden te onderzoeken om hoog opgeleide parochiecatecheten aan te stellen.

Het is duidelijk dat ook op catechetisch terrein een gedifferentieerd aanbod nodig is, dat is afgestemd op de diverse doelgroepen: kinderen, jongeren, volwassenen, gezinnen, studenten, gelovigen met een allochtone achtergrond. Landelijk kan dit bevorderd

worden door onderling contact van degenen die voor specifieke doelgroepen werkzaam zijn. Een stimulans mag ook verwacht worden van het *Algemeen Directorium voor Catechese*, waarvan de vertaling in voorbereiding is. Van belang is tevens dat allen die zich voor de catechese inzetten, elkaar en hun werk, dat vaak een onderlinge aanvulling betekent, voldoende erkennen en steunen.

Op het terrein van het godsdienstonderwijs bestaat behoefte aan een curriculum dat de gehele periode van de schooltijd bestrijkt en samenhang garandeert in het geheel van het godsdienstonderwijs aan katholieke scholen voor leerlingen tussen vier en achttien jaar. Ook kan de vraag gesteld worden of het niet beter is het leerplan voor godsdienstonderwijs in het voortgezet onderwijs te herzien.

3.1.3 Spiritualiteit

Bij het vorige Ad Limina-bezoek heeft paus Johannes Paulus II de vraag gesteld of Nederland niet opnieuw "tot een vruchtbare bodem voor de opbloei van een originele spiritualiteit" kan worden. Hij herinnerde daarbij aan de Moderne Devotie. In hetzelfde verband wees hij op het belang van het religieuze leven, inclusief de contemplatieve vorm ervan, en van de nieuwe kerkelijke bewegingen.

Vroeger werkte de band van Nederlandse katholieken met hun kerk en geloof door in alle sociale verbanden. Gezien de noodzaak van saamhorigheid met het oog op hun maatschappelijke emancipatie, was dat niet verwonderlijk. Zij hadden een gezamenlijke leefstijl met een spiritualiteit van devoties en daadwerkelijke inzet voor de ander, vooral in de nabije omgeving. De crisis in de kerkelijkheid van de rooms-katholieken in Nederland brengt aan het licht dat de onderlinge binding op het vlak van gedeelde overtuigingen en op dat van de spirituele diepgang thans minder sterk is.

Hoewel het woord 'spiritualiteit' in de huidige cultuur op sympathie mag rekenen, is het toch vaak een begrip waarin allerlei activiteiten en stromingen zijn vervat. Lang niet altijd echter heeft deze spiritualiteit een herkenbaar

bijbels en christelijk karakter. Bijbels gezien heeft spiritualiteit te maken met de inwerking van de heilige Geest in de hoofden, harten en handen van mensen. In spiritualiteit is het christelijk geloof geworden tot de levenswijze en levensweg van een persoon. De relatie tot God en Christus, tot anderen, tot de aardse werkelijkheid en tot zichzelf worden erin doorleefd en verrijkt.

De behoefte aan spiritualiteit bleek in de consultatie die voorafging aan de Bisschoppelijke Brief over veiligheid, gerechtigheid en vrede. Het streven naar vrede, gevoed door motieven uit de Schrift, is verankerd in ons geestelijk leven en onze diepste overtuigingen, gevoelens en drijfveren. Zo worden geloof en leven van alledag verbonden en persoonlijk eigen gemaakt, in een besef dat niet alles in het leven maakbaar is.

Er zijn enkele veelbelovende aanzetten. Zo worden vergaderingen in parochies, maar ook in andere verbanden, steeds vaker geopend met een moment van bezinning. Ook onder theologiestudenten leeft een grote belangstelling voor spiritualiteit.

Het is ten zeerste gewenst dat de ontwikkeling van een christelijke spiritualiteit een verdere stimulans krijgt. Spiritualiteit is een vereiste voor elke specifieke dienst in en vanuit de kerk: voor vrijwilligers en vrijwilligsters en voor professionele pastorale krachten, gewijd en ongewijd. Spiritualiteit is ook een voorwaarde bij de opvoeding en vorming van jeugd en jongeren. Maar meer nog is spiritualiteit een nood, die soms schrijnend kan blijken, ook bij ambtsdragers of pastorale krachten in situaties, waarin zij de steun van de uitoefening van hun ambt of functie ontberen.

De katholieke geloofsgemeenschap kan een bijdrage leveren aan de leniging van deze nood. Er ligt een schat aan christelijk beleven verscholen in de traditie. Die schat moet wel ontsloten worden. De menselijke persoon met zijn of haar geschiedenis en deze spirituele rijkdom moeten met elkaar in aanraking kunnen komen, niet eenmalig, maar permanent. Aldus kan een levensweg een innerlijke dialoog met God worden en kunnen gebed, meditatie, Schriftlezing, diaco-

nie, sacramenteel leven en gemeenschap een plaats vinden in het persoonlijk en gemeenschappelijk leven en telkens vernieuwende impulsen krijgen. Het is daarom nodig dat er voldoende 'oefenplaatsen van spiritualiteit' zijn. Er zijn zulke oefenplaatsen in ons land en hun aantal groeit. Hier ligt een bijzondere taak voor de instituten van religieus leven en de nieuwe kerkelijke bewegingen.

Overigens is behoud van religieus leven zonder meer van levensbelang voor de kerk in Nederland.

3.2 SACRAMENTEEL LEVEN

3.2.1 Deelname en begrip

Naarmate de kerk verdwijnt uit het persoonlijk leven, wordt ook het sacramenteel leven aangetast. De persoonlijke ontmoeting met de Heer in Woord en Sacrament in de saamhorigheid als geloofsgemeenschap verschaalt. Deze verschraling komt tot uiting in een verminderde frequentie in de deelname aan de viering van de eucharistie. De viering van het sacrament van boete en verzoening is vrijwel verdwenen uit het geloofsleven. De verschraling komt ook tot uiting in een pover bewustzijn van betekenis van de sacramenten, met name van eucharistie, priesterschap en huwelijk. Worden de sacramenten nog gezien als heilsontmoetingen met de levende Christus?

Daarbij komt dat soms te eigenmachtig met liturgie wordt omgegaan. De grens van het toelaatbare in de verhoudingen tot andere kerken wordt soms overschreden. Het verschil tussen eucharistievieringen en woord- en communiediensten is menigmaal te vaag.

De oorzaken van deze neergang in het sacramenteel beleven zijn niet alleen te zoeken in maatschappelijke factoren als de voortschrijdende secularisatie en individualisering. Er zijn ook binnenkerkelijke factoren werkzaam. Uit het verleden werkt door dat de vroegere nadruk op de georganiseerde gestalte van het kerkelijk leven een gebrekkige persoonlijke verwerking van het geloof

tot gevolg kon hebben. Van invloed zijn ook de recentere subjectivering van de waarheid, de polarisatie, de vergrijzing en vermindering van het aantal priesters en een verkondiging en catechese, waarin aan de geloofsinhoud niet voldoende recht wordt gedaan.

De Bisschoppenconferentie wil stimuleren tot meer deelname aan en een beter begrip van de sacramenten. Dat vraagt om een liturgische catechese met een mystagogisch karakter die in contact brengt met het Christusmysterie. Het vraagt ook om voortgaande vorming van voorgangers en, waar nodig, om vitalisering van plaatselijke geloofsgemeenschappen en hun liturgie.

3.2.2 Levenshouding

Op een dieper niveau is sacramentaliteit een levenshouding. Ontvankelijkheid staat daarin voorop. Als mensen leven wij dagelijks van wat we krijgen. Het leven zelf wordt ons elke dag gegeven. Wij zijn voor elkaar levensgezel en tochtgenoot. Vergeving, verzoening, verlossing, de ontmoeting met God worden ons gegeven. Zonder genade kunnen wij niet. Daarbinnen dragen wij verantwoordelijkheid voor het leven en voor elkaar. Verantwoordelijkheid kunnen we niet invullen naar eigen willekeur of geloven. Verantwoordelijkheid gedijt in het gezelschap van respect en betrokkenheid, zorg, aandacht en dankbaarheid. Dit alles wijst op een levenshouding die besef heeft van sacramentaliteit. De Nederlandse bisschoppen wezen hierop in hun brief *In Christus' Naam* over Woord, sacrament, ambt en wijding van 1992. De Bisschoppenconferentie is attent op mogelijkheden tot bevordering van deze levenshouding. Zij wil zich beraden over de vraag hoe deze houding gestimuleerd kan worden.

3.3 GEMEENSCHAP

3.3.1 Dialoog

Het proces van dialoog beoogt het vertrouwen en de geloofseenheid tussen de verschillende groepen in de Nederlandse kerkprovincie te herstellen door een dialoog over de gemeenschappelijkheid en de verschillen in geloofsinzicht. Eerste stap daartoe is persoonlijke ontmoet-

ting. Het is inderdaad gelukt gelovigen die voorheen niet met elkaar in contact kwamen, met elkaar in contact te brengen. Maar dat wil nog niet zeggen dat zij elkaar van harte als leden van dezelfde geloofsgemeenschap herkennen en erkennen. Er leven onderling nog vooroordelen. Oude wonden kunnen opnieuw opengaan, met alle emotie van dien. Het gesprek over de gemeenschappelijke geloofskern en de verschillen van geloofsinzicht is nog maar mondjesmaat begonnen. Overbrugging van de verschillen is nog niet in zicht. Evenmin is duidelijk in hoeverre de verschillen legitiem zijn met het oog op een evenwichtige gemeenschapsopbouw. Publicitair ging de aandacht vooral uit naar de dialoog als kerkprovinciaal gebeuren en daarmee naar de publieke dimensie en het imago van de kerk. In sommige bisdommen groeit de dialoog. Dit geldt ook voor parochies. Een hoopvol teken is dat ook een generatie gelovigen die zich niet heeft geïdentificeerd met de polariserende partijen uit de jaren zeventig en tachtig als gesprekspartner aan de dialoog deelneemt, hoewel het risico bestaat dat zij zich met vragen moeten bezighouden die de hunne niet zijn. Voor zover de dialoog ook een gesprek met de huidige samenleving is, moet gezegd worden dat het binnenkerkelijke aspect tot nu toe de overhand had.

Het is beslist noodzakelijk dat de dialoog doorgaat, ook plaatselijk. Hij dient gaandeweg sterker te gaan over de verschillen in geloofsinzicht. Het gesprek met de huidige samenleving dient beter gestalte te krijgen. Waarschijnlijk is nog grotere vaardigheid tot het voeren van dialoog nodig. Dat geldt voor alle betrokkenen, ook voor de leden van de Bisschoppenconferentie.

3.3.2 Geloofsgemeenschap ter plaatse

Geloofsgemeenschap vraagt om samenkomen. Dit moet ter plaatse mogelijk blijven. Daarom achten de bisschoppen het behoud van parochies van het grootste belang. Behoud van geloofsgemeenschap ter plaatse kan vragen om samenwerking van parochies en soms, met name in steden, om samenvoeging.

Daarbij is het van belang dat parochies vitaal blijven. Ze hebben de omstandigheden zeker niet mee. Maatschappelijk gezien verdwijnt de kerk in toenemende mate uit het persoonlijk leven, ondanks de waardering voor haar publieke aanwezigheid. Veel parochies hebben te maken met een sterke vergrijzing of ondervinden de nadelige gevolgen van de vermindering van het aantal beschikbare priesters. Maar lang niet altijd betekenen ongunstige omstandigheden een aantasting van de vitaliteit van de geloofsgemeenschap ter plaatse. Er zijn parochies waarin in de afgelopen jaren het kerkelijk leven is versterkt, zoals er ook parochies zijn waarin het is verzwakt. Met het oog op behoud van hun vitaliteit is bezinning nodig op de vraag waarin zij hun persoonlijke krachten, de middelen waarover zij beschikken en hun gebed in de komende tijd vooral investeren. Deze bezinning vraagt om vertaling in een beleid met voldoende consistentie. Mogelijk kunnen ook kerkelijke bewegingen parochies in vitaliserend opzicht van dienst zijn, hoewel zij nooit de parochie kunnen vervangen.

3.3.3 Priesters, diakens en andere werkers in het pastoraat

Het tekort aan priesters is en blijft een grote zorg. Roepingenpastoraat blijft daarom een prioriteit. Tot nu toe geeft elke bisschop in eerste instantie naar eigen inzicht concreet vorm aan het roepingenpastoraat. Enkele bisdommen hebben gezamenlijke activiteiten.

Daarnaast gaat het welzijn van priesters de bisschoppen zeer ter harte. Zij beseffen dat priesters te maken hebben met veel en uiteenlopende verwachtingen van gelovigen. Hun werkdruk is hoog en de vervulling van allerlei taken vraagt om veelvuldig overleg. Priesters worden minder dan in het verleden gedragen door een vanzelfsprekende achting uit hun omgeving. Vaak wonen zij alleen en zorgen zij zelf voor wat zij dagelijks nodig hebben. Problemen die verband houden met eenzaamheid zijn menigeen niet onbekend. Een en ander kan ten koste gaan van hun spirituele leven. Onderlinge broederlijke en collegiale verhoudingen worden soms op de

proef gesteld. Daarbij komt dat veel priesters op leeftijd zijn.

Een soortgelijke werkdruk doet zich voor in de taakvervulling van diakens en pastorale werkers en werksters. Ook hier is waakzaamheid geboden over hun welzijn en geestelijke veerkracht.

De samenwerking tussen allen die werkzaam zijn in taken van de kerk is te bevorderen. Er is een goed en helder zicht nodig op de identiteit van de diverse ambten en functies. Concurrentie tussen priesters, diakens en pastoraal werkers en werksters en overschrijdingen van posities en bevoegdheden zijn te vermijden. De *Instructie over de medewerking van leken gelovigen in het dienstwerk van priesters* reikt hiertoe opnieuw een kader aan.

Het is noodzakelijk dat er een landelijke consensus tot stand komt over de opleidingscriteria van priesters en over het profiel, de taken en opleidingscriteria van diakens en pastorale werkers en werksters. Afstemming van de beide opleidingsmodellen (seminarie en convict met studie aan een faculteit of elders) is meer dan gewenst. Waar mogelijk is samenwerking van opleidingen nodig, ook met het oog op voortgezette vorming. Bereidheid daartoe wordt weliswaar niet ontkend, maar het noodzakelijke overleg, ook tussen de verantwoordelijke bisschoppen, over de verschillende theologische oriëntaties onder de opleidingsmodellen ontbreekt nog.

3.3.4 Jongeren

Naast catechese heeft jongerenpastoraat een belangrijke rol in de overdracht van het geloof aan de volgende generaties. De kerk staat voor de uitdaging echt met jongeren in contact te komen en in vertrouwen en dialoog met hen over de zin en inrichting van het leven na te denken. Jongeren zijn gevoelig voor waarden en hebben vaak meer oog voor de tekenen van de tijd dan volwassenen. Zij zijn sensibel voor de geloofwaardigheid van wat hen wordt aangereikt, maar worden afgeschrikt door instituties die zij als te massief ervaren. Ze komen in de kerk te weinig echte gesprekspartners tegen met tijd, aandacht en geduld voor hen. Soms zitten

factoren die een vruchtbaar contact met geloof en kerk belemmeren eerder in de generatie van hun ouders dan in jongeren zelf.

Er zijn enkele hoopvolle initiatieven. In elk geval is een stimulerend beleid nodig, waarin degenen die in kerk en samenleving voor en met jongeren werken, samenwerken en ervaringen uitwisselen en waarin jongeren zelf hun stem kunnen laten horen.

Van belang is ook dat duidelijk is wie welke vormende taken ten opzichte van jongeren verricht. Dat geldt met name in de verhouding tussen ouders, school en plaatselijke geloofsgemeenschap. In de brief van de bisschoppen over het katholiek onderwijs en de komende tijd staat dat het onderwijs een specifieke opdracht heeft op het gebied van de vorming van de menselijke persoon, de maatschappelijke vorming en de scholing voor arbeid en beroep, maar dat een te strikte scheiding tussen geloof en onderwijs niet gewenst is. De katholieke school blijft een instrument waarin de boodschap van het evangelie te midden van een veelheid aan zingevingen en levensoriëntaties aanwezig gesteld kan worden en aangeleerd kan worden aan toekomstige cultuurdragers. In hun brief stellen de bisschoppen de vraag hoe een verantwoord en geloofwaardig verband tussen de dagelijkse werkelijkheid van de school en het geloof gelegd kan worden. Voorkomen moet worden dat school en kerk nog verder uiteengroeien. De mogelijkheden van contacten met de plaatselijke geloofsgemeenschap zijn nader te verkennen. Behoud en vitalisering van het katholiek onderwijs is van levensbelang om het in staat te stellen ook in de toekomst zijn opdracht te vervullen.

In zijn reactie bij het vorige Ad Limina-bezoek heeft paus Johannes Paulus II gewezen op de noodzaak van pastoraat aan studenten. Studerende jongeren zijn vaak op positieve wijze bezig iets van hun leven te maken. Zij stellen vragen bij de zin van handelwijzen, gewoonten en instituties en zoeken een plaats in een netwerk van relaties. De paus gunt hen dat zij een evenwichtige synthese kunnen vinden tussen de wetenschap waarin zij geschoold wor-

den en het geloof. Er vinden op dit vlak waardevolle activiteiten plaats op initiatief van academische centra, de Radboudstichting en het studentenpastoraat.

3.4 KADER MET KWALITEIT

De kerk heeft in een moderne en multiculturele samenleving als de Nederlandse een krachtig kader van kwalitatief hoog niveau nodig. Dat zij in de toekomst over zo'n kader beschikt, is niet automatisch gegarandeerd. De reserves zijn gering. Daarvoor zijn verschillende oorzaken aan te wijzen: het aantal jongeren dat zich met de kerk engageert, is relatief klein, het aandeel van vrouwen in dat kader is nog steeds relatief gering en de stroeve verhouding uit het verleden tussen de kerkelijke leiding en groepen katholieken met een hogere opleiding werkt nog door. Ten aanzien van dit laatste is de situatie de laatste jaren weliswaar enigszins verbeterd, maar niet zo dat het gebrek aan vertrouwen tussen hoger opgeleiden en kerkelijke leiding al ten volle is weggenomen. In de afgelopen jaren is een breed vormingsaanbod tot stand is gekomen. Het heeft een positieve invloed en reikt mogelijkheden aan om cultuur en geloof met elkaar te verbinden. Dat neemt niet weg dat de zorg om een toekomstig kader van niveau een belangrijke uitdaging voor de kerk in Nederland is.

Deze uitdaging geldt in de eerste plaats voor de ambtsbediening, de pastorale dienstverlening en de theologische opleidingen. Voor de bediening van het kerkelijk ambt zijn goed gevormde priesters nodig die zich levend verankerd weten in Christus en zijn kerk, goed op de hoogte van het moderne leven en in staat zijn op een respectvolle en dialogale wijze te communiceren met mensen in en buiten de kerk en leiding te geven. Datzelfde kan men met het oog op hun positie en taak in de kerk zeggen van diakens en van pastorale werkers en werksters. Bovendien is het van belang dat meer gespecialiseerde vormen van pastoraat, waarnaar in een sterk gedifferentieerde samenleving als de onze een blijvende

vraag is, behouden blijven. Reeds opgemerkt is dat afstemming en samenwerking van de diverse opleidingen, ook met het oog op voortgezette vorming, meer dan gewenst zijn. Behoud van kader vraagt ook een stimulans ten aanzien van specialismen in de diverse vakgebieden van de theologie.

Deze uitdaging geldt ook voor leken die zich als hoger kader verdienstelijk maken of willen maken in diverse sectoren van de samenleving, waarmee ook de kerk te maken heeft, alsook verschillende sectoren van het kerkelijk leven. Getalenteerde jonge vrouwen en mannen moeten de juiste stimulansen krijgen om zich nader te bekwamen op het gebied van wetenschap, bestuur, geloof en spiritualiteit. Van belang is ook dat zij op het juiste moment vanuit en in de kerk verantwoordelijkheid krijgen.

3.5 AFNEMENDE FINANCIËLE MIDDELEN

Wij vertrouwen erop dat ook in de komende jaren de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland voldoende financiën tot haar beschikking zal hebben dankzij de grote edelmoedigheid van haar leden. De kosten zullen naar verwachting toenemen. De balans met de inkomsten maakt het noodzakelijk dat de financiële middelen op een verantwoorde wijze daar ingezet worden waar ze echt nodig zijn. Dit vraagt om een helder beleidsplan met duidelijke prioriteiten. Dit vraagt ook om een doorlichting op efficiëntie van de structuren en processen die de kerk bij de uitvoering van haar opdracht aanwendt. Gewenst is ook een onderlinge afstemming en grotere effectiviteit van de organen die de Bisschoppenconferentie en de bisdommen ter beschikking staan.

B. In relatie tot samenleving en overheid

3.6 PUBLIEKE AANWEZIGHEID

Wij achten de aanwezigheid van de kerk in het openbare leven van groot

belang niet alleen om het politieke, sociale en culturele leven te doordringen met de boodschap van het evangelie, maar ook als bindende en uitnodigende kracht voor plaatselijke geloofsgemeenschappen.

Deze presentie van de kerk vraagt om een kwalitatieve inbreng. Een stimulans aan katholieken om als gelovige deel te nemen aan het openbare debat is gewenst. Daarbij is niet alleen te letten op een adequate aansluiting bij de stand van zaken in een debat, maar ook op een overtuigende verwoording van motieven uit het geloof. De verlegenheid over het eigen belijden en over het engagement met de katholieke geloofsgemeenschap moet overwonnen worden.

Wij erkennen de rol van de media. De opdracht tot evangeliseren in een klimaat van dialoog geeft een extra dimensie aan het mediabeleid van de Bisschoppenconferentie. Ook voor ons land geldt dat media voor velen de belangrijkste toegang geworden zijn voor vorming en informatie. Het gedrag en de gedachten van enkelingen, groepen, gezinnen en van de hele samenleving worden door media in belangrijke mate gevormd en geïnspireerd. Media weerspiegelen de wereld waarin mensen leven, bieden visies op waarden en normen en zijn van grote invloed op levens- en wereldbeschouwing. Ze vormen een 'nieuwe cultuur' met een eigen taal en technieken. Soms openen ze onbekende werelden, soms versterken zij tendensen tot eenzijdigheid in ons waarnemen en beoordelen.

De Nederlandse bisschoppen willen landelijk omgaan met de sociale communicatiemiddelen. Dit betekent eveneens dat zij de dialoog zoeken en willen aangaan met mensen en instanties in de mediawereld. Zij willen stimuleren tot een sterker bewustzijn van de ethische aspecten van het gebruik van de media, zowel uit het oogpunt van de aanbieder als dat van de ontvanger.

Wil de communicatie van de boodschap van de kerk in het gesprek met een steeds complexer samenleving en een intern nog met de *communio* worstelende geloofsgemeenschap slagen, dan is het nodig deze boodschap meer gedifferentieerd te communiceren. Dat

vraagt om een professioneel communicatiebeleid. Het moet zich richten op verbetering van de interne communicatie in de geloofsgemeenschap en op voortzetting van de dialoog met samenleving en cultuur. Binnen de kerk vraagt dit meer afstemming van communicatiemiddelen op onderscheiden groepen van gelovigen. Het vraagt bevordering van vormen van interactieve communicatie en ondersteuning, via scholing en service, van vrijwilligers die plaatselijk de kerkelijke communicatie verzorgen. Er is een actualisering nodig van het beleid ten aanzien van kerkelijke bladen. In het licht van hun integrerende functie voor de kerk in Nederland als geheel is te bezien in hoeverre te onderscheiden groepen adequaat worden bediend door de bestaande kerkelijke bladen. Ook de RKK-zendtijd willen wij daartoe bewuster en meer herkenbaar inzetten. Gebruik van multimediale wegen tot (bisschoppelijke) verkondiging moet verder ontwikkeld worden, waaronder videoproducties en internet.

Ook via de media kan de kerk present zijn in het publieke debat over de humaniteit van het menselijk leven en samenleven. De rooms-katholieke media moeten de rijkdom van de christelijke traditie inbrengen en ontsluiten. Nader te onderzoeken is op welke wijze de geloofsgemeenschap kan bijdragen aan een menswaardige en ethisch hoogstaande communicatiecultuur.

3.7 WAARDEN EN NORMEN

In de moderne samenleving doen zich telkens weer nieuwe en urgente morele vragen voor. Dat hangt samen met snelle en ingrijpende veranderingen op velerlei gebieden: in wetenschap en techniek, op het terrein van de communicatie en in de gezondheidszorg, in de economie en het sociale leven, de privacy en het gezin. De complexiteit en de snelheid van de ontwikkelingen werken door in de vragen en maken een ethisch oordeel niet eenvoudig.

Daarbij komt dat secularisatie en individualisering, hoezeer zij ook hebben bijgedragen aan de emancipatie en

de vrijheid van mensen, het risico in zich bergen dat de mens vervreemd raakt van zichzelf, van de ander en van God. Als hij gefixeerd raakt op de eigen belangen, positie en welvaart, kan hij weliswaar menen zichzelf te verwezenlijken, maar zal hij in feite van zichzelf vervreemd raken. Hij dreigt de ander te beleven als concurrent en bedreiging en te vergeten dat het bestaan van de ander als zodanig zin geeft aan het leven, God leert kennen en het eigen bestaan completeert. Hij loopt het gevaar zich op te sluiten in een louter aards geduid bestaan en afgesneden te raken van de hemel.

Op het terrein van de waarden- en normenbeleving lijkt het individu steeds meer aan zichzelf overgelaten te worden. Soms is er beslist sprake van desoriëntatie, zeker als het gaat om de waarde van het leven zelf. Er is geen ethische basisconsensus meer in onze westerse samenleving. Alles lijkt tegelijk mogelijk en niet mogelijk, aanvaardbaar en onaanvaardbaar. Vragen over het wat en het hoe van de dingen zijn losgemaakt van de vraag naar het waarom en het waartoe. Het gevaar dreigt dat wij ons laten sturen door de opiniepeilingen, de voorkeur van steeds wisselende meerderheden of de mode van het moment. De mogelijkheden op technologische of communicatief terrein kunnen op zich de ethische fragmentatie niet keren. Het zijn voorwaarden en instrumenten. Of ze ten goede of ten kwade strekken, is in handen van de mens die ze gebruikt.

Onze samenleving heeft een nieuwe ethische basisconsensus over fundamentele waarden nodig. Daarbij gaat het om waarden met een transcultureel karakter. Ze overstijgen de gevoeligheden van een bepaalde cultuur of historische periode en verbinden mensen van alle culturen en door de tijden heen. Het is nog maar de vraag of zich in onze samenleving een duidelijke waardenschaal zal uitkristalliseren. Steeds weer zullen in gesprek en debat verschillende waarden in onderling juiste verhoudingen gebracht moeten worden. De noodzaak hiertoe wordt in samenleving en politiek steeds uitdrukkelijker erkend. Er is een attitude nodig, die de als tolerantie verhulde onbetrokkenheid

met elkaar op het gebied van waarden en normen durft te doorbreken. Het zou mogelijk moeten zijn elkaar op waarden en normen aan te spreken.

Waarden zijn niet los van elkaar inzetbaar. Ze vormen een samenhangend, hiërarchisch geordend stelsel. Ze kunnen bovendien niet losgemaakt worden uit de gemeenschap die een waardenstelsel voorleeft, en uit de waarheid in verhalen, voorbeelden en richtpunten waaruit zij leeft. Een complexe en pluralistische samenleving als de Nederlandse heeft zulke waarden overdragende gemeenschappen nodig. De Rooms-Katholieke Kerk verstaat zichzelf als één van die gemeenschappen. Het is een uiting van haar opdracht tot verkondiging van het evangelie.

In het voorleven van waarden ontmoeten evangelie en cultuur elkaar. Die ontmoeting is zeker niet altijd rimpelloos. Elke cultuur staat onder de kritiek van het evangelie. Tegelijk erkent de kerk hoeveel zij aan de verschillende culturen te danken heeft. Immers de "aangepaste verkondiging van het geopenbaarde woord moet de wet van elke evangelisatie blijven" (*Gaudium et spes*, 44). Niet altijd is de kerk in staat het evangelisch karakter te onderkennen van de waarden in een cultuur, tot pijn van een aantal gelovigen die volop in die cultuur staan. Zoals het Tweede Vaticaans Concilie ons voorhoudt is het de "plicht van het gehele volk van God, vooral van de herders en de theologen, om met behulp van de heilige Geest het gevarieerd spreken van onze tijd te beluisteren, te schiften en te interpreteren en er in het licht van het goddelijk woord een oordeel over te geven, opdat de geopenbaarde waarheid steeds dieper gevat, steeds beter ingezien en steeds meer aangepast naar voren kan worden gebracht" (*Gaudium et spes*, 44).

De Rooms-Katholieke Kerk benadrukt waarden die verband houden met de eerbied voor het leven, de waardigheid van de menselijke persoon en de menswaardigheid en de rechtvaardigheid van het samenleven. Daarom volgen wij nauwlettend en kritisch de praktijk rond de wetgeving over abortus en euthanasie en zullen wij blijven opkomen voor het ongebooren leven en degenen die zelf hun wil niet kenbaar

kunnen maken. Ten opzichte van ontwikkelingen in de persoons- en familie-wetgeving, de wetgeving op het terrein van de biotechnologie, de positie van groepen met minder ontplooiingskansen en de tendens naar een 24-uurseconomie blijft de Bisschoppenconferentie waakzaam. Het toegenomen gevoel van onveiligheid in de samenleving vraagt om het tegenwicht van respect voor de lichamelijke en geestelijke integriteit van mensen en respect voor hun have en goed. De nadruk op zelfbeschikking en zelfredzaamheid dient in een evenwichtige verhouding te staan tot waarden als ontvankelijkheid, wederzijdse steun, zorg en aandacht. Rust, stilte en soberheid behouden hun waarde.

Voor de beleving van waarden en normen zijn tenslotte ook onderwijs en vorming van groot belang, hoewel niet alle last van deze problematiek op de schouders van het onderwijs mag worden afgewenteld. De Bisschoppenconferentie hoopt als resultaat van de thans lopende consultatie over de toekomst van het katholiek onderwijs in de komende jaren de bijdrage van het katholiek onderwijs aan de toekomst van de Nederlandse samenleving te verduidelijken en dit onderwijs zelf te versterken.

Slot

De situatie van de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland geeft ons reden tot zorg en tot hoop. De situatie is complex. In de beoordeling van de situatie leggen wij als bisschoppen ook verschillende accenten, die wij echter vaak kunnen beschouwen als een noodzakelijke aanvulling van elkaar. Er is in de Nederlandse kerkprovincie veel in beweging gekomen. Wij menen gegroeid te zijn in een realistisch zicht op onze geloofsgemeenschap en de taak waarvoor zij staat toevertrouwd. Wij geloven vast dat de Geest van Christus niet uit ons midden verdwenen is. Hij zal de hoopvolle kiemen in onze geloofsgemeenschap tot ontplooiing brengen, zodat onze *communio* sterker

en onze toekomst helderder worden.

Staande voor de drempel van een nieuw millennium maken wij ons op voor een nieuwe fase in de geschiedenis.

Overigens wacht rooms-katholiek Nederland spoedig na de aanvang van het nieuwe millennium een ander gedenkwaardig jaar. In 2003 zal het 150 jaar geleden zijn dat de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland werd hersteld. Onze aandacht mag dan zeker niet gericht zijn op de kerkelijke leiding alleen. Wij zullen dan ook aandacht schenken aan het feit dat in de periode van de Hollandse Zending vele generaties lang vooral leken, vrouwen en mannen, de dragende krachten zijn geweest van het kerkelijk leven in dat deel van Nederland dat daaronder viel. Het gelo-

vige denken van onze geschiedenis moge ons vertrouwen versterken in de belofte van de Heer dat Hij met ons is, alle dagen, tot aan de voleindiging der wereld (vgl. Mt 28,20). Dit gedenkjaar biedt gelegenheid tot terugblik op een belangrijke periode in de geschiedenis van de kerk in ons land, een geschiedenis met ups en downs, en tot bezinning op de kracht en het geloof die ook in de verdere toekomst onze kerk in leven zullen houden.

2 april 1998

*DE BISSCHOPPEN VAN
NEDERLAND*